

3 VZNIK A ROZMACH SRBSKÉHO CENTRALIZOVANÉHO STÁTU

Komplikovaný vzestup rašského státu

Po smrti Konstantina Bodina, který zemřel někdy kolem roku 1101, převzal vládu v přímořské Zetě jeho syn Jiří Bodinovič. Slabý panovník nedokázal udržet kontrolu nad všemi oblastmi, které ovládal jeho otec. Zetský stát zmítaný dynastickými spory a konflikty mezi místními knížaty se postupně dostával do vleklé krize a začal upadat. Politická role přímořské Zety, kterou hrála dříve v politickém životě jadranského pobřeží a kterou měla při srbském státotvorném procesu v době vlády svých silných panovníků, se postupně zmenšovala ve prospěch vnitrozemských srbských území. Hlavní roli mezi srbskými zeměmi opět přebírala Raška, jejíž moc začala narůstat od doby vlády mocného rašského župana Vukana. Z Rašky se postupně stávalo nové centrum srbského středověkého státu. S přesunem centra srbského středověkého státu k severovýchodu a změnami v geopolitickém prostoru docházelo také k přesměrování politické orientace srbského státu. Zatímco Zeta byla politicky a církevně více propojena se Západem, se západními politickými a církevními strukturami, od nichž zetští panovníci dostávali světskou i duchovní podporu, zůstávala Raška spjata s ortodoxním Východem a až téměř do konce 12. století žila ve značné závislosti na byzantské říši. Podobně jako Zeta nebyla ani Raška po Vukanově smrti politickým monolitem. Jeho nástupci museli o její vnitřní integritu, stejně jako o její vnější nezávislost dlouho bojovat. Od svého počátku prožíval srbský stát, ať již jeho centrum leželo v Přímoří, v Zetě, nebo později ve vnitrozemské Rašce, složitý vývoj. Politicky exponovaná poloha Rašky mezi byzantskou říší a uherským královstvím přispěla k tomu, že se její území stalo po určitou dobu předmětem mocenských zájmů a sporů dvou výbojných sousedů. O svou menší či větší závislost na sousedních státech a politickou samostatnost musela Raška neustále zápasit a ani za uhersko-byzantských válek, které se jejího území bezprostředně dotýkaly, se nedokázala ze svých vazeb na byzantskou říši zcela vymanit.

Historiografie se obecně kloní k názoru, že rašský župan Vukan neměl mužského potomka. Podle *Dukljanské kroniky* měl pouze jménem neznámou dceru, která se údajně provdala za zetského knížete Vladimíra IV. Významným pramenem pro toto období je svědectví byzantské princezny, spisovatelky a historičky Anny Komneny. Anna, dcera byzantského císaře Alexia I. Komnena, napsala knihu *Alexiada (Alexias)*, kde popsala s notnou dávkou idealizace dobu vlády svého otce. Podle jejích údajů měl rašský župan Vukan dva bratran-

ce: Uroše a Štěpána Vukana. Kolem roku 1113 se objevil na rašském trůnu jako velký srbský župan Uroš I. (kolem 1113–kolem 1129/1130), snad totožný s tím, kterého uvádí ve své historii Anna Komnena. Jeho postavení nebylo zpočátku lehké. Nejdříve se musel vypořádat s vnitřními poměry v Srbsku, s opozicí ve vlastním rodě a s uspořádáním poměrů v sousední Zetě. Teprve potom mohl čelit také vnějšímu tlaku ze strany Byzance a pokračovat v politické linii svého předchůdce. Využil situace, kdy západní byzantské provincie, zejména Makeдонie a Thrákie, byly decimovány nájezdy Pečeněhů, a podnikal loupeživé výpravy do pohraničních oblastí svého mocného souseda. Byzantská říše však Pečeněhy na jaře roku 1122 porazila, načež obrátila svou pozornost k Srbsku, kde se nemínila vzdát svého politického vlivu. Císař Jan II. Komnenos podnikl proti Rašce tažení a pokusy Srbů o úplné osamostatnění utopil v krvavém boji. Župan Rašky Uroš I. byl poražen a císař nechal mnoho srbských zajatců přesídlit do Malé Asie, do Bithýnie k městu Nikomedeia. Vojevínská porážka rašského župana byla zároveň porážkou celé dosavadní koncepce srbské zahraniční politiky. Raška se znovu dostala do lenní závislosti na Byzanci. Lenní závislost (*ligesse*) byla po formální stránce poněkud jiná, než jak ji známe ze západoevropského prostředí. Vazal byzantského císaře (*lizios anthropos*) nebyl například k svému pánu vázán přísahou věrnosti.

Ve svém boji s byzantskou říší nezůstalo Srbsko osamoceno. Mohlo využívat podporu uherského království, jehož politické záměry na východě a dalmatském jihu se dostávaly do konfliktu se zájmy byzantské říše a Benátek. Během roku 1124 obsadila uherská vojska krále Štěpána II. města Split, Šibenik, Biograd a Trogir na dalmatském pobřeží. V následujících letech 1125–1126 proběhla protibyzantská ofenziva na severozápadní hranici byzantské říše. Uherská vojska dobyla z vojenského i obchodního hlediska strategicky důležitá města, jako byly Bělehrad, Braničevo, Niš a Serdika (Sofie), která do té doby spravovala a kontrolovala Byzanc. Část uherské armády pronikla hluboko do dnešního bulharského území a dostala se až k městu Filippopolis (Plovdiv). Nakonec Byzantinci uzavřeli s uherským královstvím na ostrově v dunajském řečišti neda-leko Braničeva mír. Na jeho základě pak získala byzantská říše původně svá, Uhrami dobytá města, nazpět. Uroš I., jak vysvítá z údajů v *Letopisném vyprávění (Chronike diegesis)* byzantského kronikáře druhé poloviny 12. století Nike-ty Choniata, žádné územní ztráty neutrpěl. Uzavření byzantsko-uherské mírové smlouvy v podstatě garantovalo právní status srbského státu a potvrzovalo Uroše I. a jeho potomky jako velké srbské župany.

Své spojenectví s Uhrami a tedy s arpádovskou dynastií stvrdil a upevnil Uroš sňatkem své dcery Heleny (Jeleny) s uherským králem Bělou II. Slepým. Urošův dvůr měl také těsné vazby s naším územím, s moravskými Přemyslovci. Druhá z dcer Uroše I. a švagrová uherského krále Marie byla roku 1132 provdána za znojemského knížete Konráda II. S jejím jménem a jménem jejího man-žela je spojována rekonstrukce, opravy a přemalby rotundy P. Marie (pozdější královské kaple sv. Kateřiny) ve Znojmě. Kněžna Marie a její manžel Konrád jsou zobrazeni po stranách triumfálního oblouku presbytáře rotundy jako dru-zí budovatelé kostela, kteří ho nechali vyzdobit freskami zobrazujícími genea-logii Přemyslovců. Autor fresek nebo malířská dílna, která malby vyhotovila,

pocházeli z jižní Evropy; styl fresek odpovídá sicilsko-dalmatskému okruhu. Podle mladšího nápisu byly fresky vytvořeny v roce 1134, v roce sňatku Marie a Konráda. Oba manželé jsou patrně vypořádání také na znojenských denárech z tohoto období. Společně se svým synem, znojenským knížetem Konrádem Otou, který se stal později moravským markrabím a nakonec i českým knížetem, založila Marie roku 1190 premonstrátskou kanonii (klášter) v Louce u Znojma.

Po smrti Uroše I. panoval v Rašce krátce Beloš (1132), jehož vláda byla pouze epizodická. Po něm dosedl na trůn velkých županů Rašky jeho bratr Uroš II. (kolem 1133–kolem 1155). Ten využil nepříznivé situace byzantské říše, jejíž vojenské síly byly vázány v bojích s Normany a Uhry. Postavil se proti její nadvládě a opět svrhl byzantskou svrchovanost. Odveta ze strany Byzance nedala na sebe dlouho čekat. Již roku 1149 podnikl byzantský císař Manuel I. Komnenos proti Rašce odvetnou výpravu. Jejím cílem bylo zlomit srbský odpor, a proto přitáhl k jádru rašského státu, k sídelnímu hradu rašských županů jménem Ras, dobyl ho a vyplenil. O rok později vtrhl do Rašky znovu a na řece Taře porazil Srby a jejich spojence Uhry. Nad Raškou byla opět nastolena byzantská svrchovanost a Uroš II. byl soudobými byzantskými kronikáři označován dokonce jako „nevolník“ (*dulos ethelodulos, tridulos*) byzantského císaře.

S rozvojem křížových tažení na Blízký východ proti muslimům, kteří postupně okupovali staré křesťanské oblasti byzantské říše v Asii, se území Srbska stalo průchozí oblastí a spojnicí mezi Západem a Východem, mezi střední Evropou, Balkánem a Malou Asií a Levantou. Přes srbské území a Byzanc často směřovaly kroky poutníků do Jeruzaléma, jindy se kající plavili do Svaté země na benátských lodích (pouť na svatá místa podnikli například v roce 1123 pozdější olomoucký biskup Jindřich Zdík a v roce 1130 pražský biskup Menhart). Za druhé křížové výpravy v roce 1147 protáhla srbským územím také vojska českého panovníka Vladislava II. a jeho bratrů.

Vnitřní poměry v Srbsku, zejména rozbroje mezi srbskou šlechtou a také dynastické spory v uherském království – srbském spojenci, umožnily byzantskému císaři Manuelovi výrazně posílit vliv byzantské říše v Rašce. Situace se vyhroutil natolik, že císař sesadil Uroše II. z trůnu velkých županů a na jeho místo povolal roku 1153 Urošova bratra Desu. Tím ovšem spory o vládu v Rašce nekončily a Byzanc obratnou manipulací s potomky Uroše I. rozhodovala nadále o poměrech v Srbsku. Situace se znovu změnila v Urošův prospěch, když císař Manuel I. Komnenos zbavil Desu vlády v Rašce a dosadil ho na trůn v Zetě. Teprve Urošova smrt umožnila Desovi (kolem 1162/1163–1165), aby se opět chopil vlády i nad Raškou. Spojení moci nad Raškou a Zetou v rukou jediného srbského vládcy ukončilo dlouholetý spor mezi oběma srbskými státními útvary. Jádro srbského státu se opět přesunulo z Přímoří k severu, do vnitrozemí, a novým centrem srbského státního života se stala oblast Rašky. Zeta zůstala podobně jako Zachlumsko nebo Travuňsko periferní, okrajovou provincií srbského státu.

Několik desetiletí se Raška opakovaně pokoušela oslabit závislost na byzantské říši, ale vždy se stejným, negativním výsledkem. Žádná z osobností, které se dosud dostaly na trůn velkých županů, nebyla natolik mocensky a vojensky silná, aby se dokázala vymanit z politického vlivu byzantských císařů. Po smrti vládce srbského státu Desy vypukly opět rodinné spory o trůn velkého župana Rašky, z nichž jako vítěz nakonec vyšel synovec Desy a Uroše II. – Štěpán Nemanja (1166–1196). Jeho jméno stojí u počátků nové srbské vládnoucí dynastie Nemanjićů. Jeho koncepce vlády, směřující k vymanění Srbska ze závislosti na byzantské říši a k posílení jeho mocenského postavení v jihovýchodní Evropě, znamená novou etapu ve vývoji srbského středověkého státu, etapu, ve které Srbsko nastoupilo cestu vytváření pevného, centralizovaného celku a hledalo své politické místo v byzantském společenství a slovanském ortodoxním světě (*Slavia orthodoxa*).

Kolébka rodu Nemanjićů byla patrně v Zetě. Podle hagiografických pramenů se Štěpán Nemanja narodil snad v okolí Ribnice nedaleko dnešní Podgorice v Černé Hoře. Zde ve svém rodišti byl také malý Štěpán pokřtěn. Protože Zeta tehdy patřila z církevněprávního hlediska do latinského kulturního okruhu, křest byl proveden podle západního, latinského ritu v kostele sv. Bohorodičky. Jeho otcem byl Štěpán Zavida, jeden ze synů Uroše I. Území, které Štěpán Zavida spravoval, se nacházelo na území čtyř žup pojmenovaných vesměs podle stejnojmenných řek: župa Toplica ležela v oblasti kolem řeky Toplice, župa Rasina v krajích přilehlých k řece Rasině, pravému přítoku Západní Moravy, župa Ibar se rozprostírala kolem dolního toku stejnojmenné řeky. Umístění čtvrté župy Reki je sporné; snad ležela v oblasti jižně od ústí Toplice do Jižní Moravy. Štěpán Nemanja měl tři starší bratry: Tichomíra, Miroslava a Stracimíra. Se svou ženou Annou (Anastazií) měl pak pět dětí – tři syny: Vukana, Štěpána a Rastka (pozdější srbský arcibiskup sv. Sáva) a dvě dcery, z nichž jedna se jmenovala Efimije a jméno druhé, která se stala ženou Manuela Komnena Angela, je neznámé.

Na politické scéně se se Štěpánem Nemanjou setkáváme poprvé v roce 1159, kdy se o něm mluví jako o proníarovi byzantského císaře Manuela I. Komnena. Byzantská *pronoia* vznikla z vojenských potřeb byzantské říše. Vlastnictví pronie, která se často nacházela v pohraničních oblastech, bylo zpočátku vázáno pouze na osobu proníara a bylo dočasné. Po jeho smrti se půda vracela panovníkovi. Postupně se však přeměnilo na vlastnictví dědičné. Vlastník pronie měl vůči byzantskému císaři vojenské povinnosti a jeho právní postavení mělo několik společných rysů s postavením leníka v západoevropské oblasti. Když se kolem roku 1162/1163 stal Desa velkým županem Rašky, musel oblast-župu Dubočica (v byzantských pramenech Dendra), kterou měl propůjčenou do správy, vrátit císaři Manuelovi. Od byzantského panovníka ji potom roku 1163 získal Štěpán Nemanja, který ji připojil k oblastem získaným po svém otci Štěpánu Zavidovi. Tehdy bylo Štěpánu Nemanjovi 30 let. Jeho další duchovní život, jak se dovídáme z *Chilandarského letopisu*, ovlivnila schůzka s byzantským císařem Manuelem v Niši. Toto osudové setkání na něho přý natolik

zapůsobilo, že se rozhodl k závažné změně a přestoupil k východní, ortodoxní církvi. Nechal se pokřtít podle východního obřadu a založil společně se svou manželkou Annou v oblasti řeky Toplice dva nové kláštery: jeden zasvěcený sv. Bohorodičce, druhý sv. Mikuláši. Získal si tím na svou stranu církevní kruhy.

Byzantský císař Manuel I. Komnenos dosadil v roce 1165 do čela Rašky nejstaršího z Nemanjových bratrů – Tichomíra (1165–1166). Štěpán Nemanja byl nespokojen s vývojem situace a pokusil se vyhnat své bratry Miroslava a Stracimíra z jimi spravovaných oblastí východně od řeky Ibaru. Jeho rozhodnutí však narazilo na odpor a pod Tichomírovým vedením vytvořili všichni tři bratři koalici proti Nemanjovi. Spojenectví bratrů však nebylo úspěšné. Již roku 1166 se Nemanja zmocnil trůnu velkého župana Rašky. Následná bitva u vesnice Pantino na Kosové poli (1167), v níž Tichomírovi, Stracimírovi a Miroslavovi pomáhala i byzantská vojska, skončila vítězstvím Štěpána Nemanji. Jeho nejstarší bratr Tichomír se v průběhu bitvy utopil v řece. Zbývající bratři se museli s porážkou smířit. Nicméně dál spravovali svá území: Miroslav Zachlumsko a Stracimír oblasti kolem Západní Moravy. Vítězná bitva nejen upevnila Nemanjovy mocenské pozice, ale naznačila také, že byzantská moc nad srbskými zeměmi není neotřesitelná. Situaci v podstatě nezměnila ani byzantská výprava proti Štěpánu Nemanjovi, kterou Manuel zorganizoval v létě 1168.

Byzantská říše ovšem ztratila srbských zemí ze svého politického vlivu nepřipouštěla. Císaři Manuelovi se podařilo upevnit byzantskou svrchovanost nad Dalmácií, získal na svou stranu Chorvatsko, dobyl Bosnu a Srem a zasahoval také do vnitřní politiky v Uhrách, kde na trůn nastoupil jeho stoupenec Béla III. Srbsko (Raška) nyní nemohlo spoléhat na uherskou pomoc, kterou předtím využívalo v boji proti byzantské říši. Ani ze strany Benátek, jejímž občanům byzantská říše zkonfiskovala veškerý majetek na svém území, nepřicházela patřičná podpora. Štěpán Nemanja tak zůstal v boji proti byzantské říši osamocen a musel se spolehnout na své vlastní síly. Ve druhé polovině roku 1172 podnikl byzantský císař proti Srbsku nové tažení. Příčinou výpravy bylo, jak líčí byzantský kronikář Niketas Choniates, povstání Srbů proti byzantské říši. Byzantské vojsko, které do země vtrhlo, početně několikanásobně převyšovalo srbské síly. Tváří v tvář velké přesile pochopil Štěpán Nemanja bezvýchodnost situace a vzdal se na milost a nemilost byzantskému císaři. Stal se jeho vazalem. Za ponížujících podmínek, „prostovlasý, s bosýma nohama a po loket obnaženými pažemi“, se zúčastnil Manuelova triumfálního vjezdu do Konstantinopole. Z jeho pokoření nejvíce vytěžili jeho bratři. Území, která Štěpán dříve získal, mu byla ponechána, ale musel jejich část předat do správy svým bratrům: Miroslav získal oblasti kolem Limu s centrem v místě nazývaném Bijelo Polje, Stracimír dostal Moravský Gradac (Čačak) v oblasti Západní Moravy. Rok 1172 ukončil jednu etapu ve vývoji vztahů mezi Štěpánem Nemanjou a císařem Manuelem I. Na jedné straně byla stabilizována vnitřní politická situace v srbských zemích, na druhé však musela byzantská říše akceptovat teritoriální rozsah Nemanjova panství. Přechodné upevnění vazalského vztahu Srbska k byzantské říši znamenalo také nový impuls k rozvoji vzájemných kulturních vztahů. Srbsko bylo více otevřeno nejen pronikání byzantského státního myšlení a ideologie, ale také vlivu byzantského duchovního života a byzantské kul-

tury. Nejstarší vlivy malířství komnenovské doby můžeme obdivovat například na freskové výzdobě chrámu v Djurdjevi Stupovi z 12. století.

Z vazalství k byzantské říši vyplývaly pro Štěpána Nemanju také vojenské povinnosti. Musel se společně s Uhrami zúčastnit tažení Byzantinců proti Seldžukům do Malé Asie. Výprava však skončila pro byzantskou říši naprostým fiaskem. V bitvě u hradu Myriokefalon (1176) v Kappadokii byla byzantská vojska Seldžuky na hlavu poražena.

Porážka Byzance u Myriokefalonu, stejně jako smrt císaře Manuela I. Komnena o čtyři roky později se staly novou nadějí pro vazaly i nepřátele říše a umožnila jak Rašce, tak Uhrám, aby se vysvobodily z politické závislosti na Byzanci. Ale ještě před rokem 1180, krátce před Manuelovou smrtí, Štěpán Nemanja upevnil své vztahy s Uhrami a s jejich vazalem, sousední Bosnou. Sestra bosenského bána Kulina si vzala za manžela Štěpánova bratra Miroslava, který vládl v Zachlumsku, zatímco druhý bratr Stracimír spravoval Travuňsko. V byzantské říši navíc nastoupily po sobě krátkou vládu nevýrazné a slabé osobnosti z komnenovské dynastie: nezletilý Alexios II. (1180–1183), za něhož vládla jako regentka jeho matka Marie, a dobrodruh Andronikos I. (1183–1185).

Tři roky se Srbové připravovali na ofenzivu proti byzantské říši. Jejich spojená vojska pronikla roku 1183 hluboko na byzantské území. Cestou plenila, ničila a bořila města, vesnice, kláštery. Zkáze neunikla ani tehdejší byzantská města Bělehrad, Braničevo, Niš a Sofie, která zůstala po několik let téměř vykliděna.

Pro upevnění svého vnitřního postavení i vztahů se zeměmi na západ od hranic srbského státu se mohl Štěpán Nemanja věnovat rozšiřování své državy na úkor Byzance. Jeho zájmy, zejména ekonomické směřovaly do oblasti srbského Přímoří. Přístup k moři umožňoval navázání těsnějších kontaktů s významnými přístavními městy a centry obchodu v Jaderském moři a v celém Středomoří. Štěpán Nemanja postupně ovládl města jako Skadar, Drivast, Ulcinj, Bar a nakonec i Kotor. Poslední zetský kníže Michal II. byl vyhnán a jeho žena Desislava našla nakonec útočiště v Dubrovniku. Zeta byla definitivně a natrvalo připojena k srbskému nemanjičovskému státu. Do správy ji dostal nejstarší syn Štěpána Nemanji Vukan. Ještě roku 1186 se pokoušel Štěpán získat Dubrovnik, ale akce nakonec skončila obnovením míru mezi Dubrovnikem a velkým županem Štěpánem Nemanjou a jeho bratry Stracimírem a Miroslavem. Raška společně se Zetou nyní představovaly rodovou doménu dynastie Nemanjičů a stala se základem srbského středověkého státu.

Pod vedením bratrů Asenovců a za podpory Srbů využili vnitřních nesnází Byzance, které nastaly po Manuelově smrti, také Bulhaři, kteří v letech 1185–1187 povstali proti byzantské nadvládě. Povstalci utrpěli zpočátku několik porážek od byzantských vojsk, ale počáteční neúspěchy byly brzy překonány. Na jaře 1187 porazili Bulhaři byzantského císaře Izáka II. Angela a osamostatnili se. Obnovení staronového státu, tzv. druhého bulharského carství, na jihovýchod od srbských hranic a neustálé nebezpečí ze strany Byzance přimělo srbského panovníka Štěpána Nemanju, aby vyhledal na Západě mocnějšího spojence místo dosavadních Uher. Vyslal proto roku 1188 do Norimberka poselstvo, které nabídlo římskému císaři a německému králi Fridrichu I. Barba-

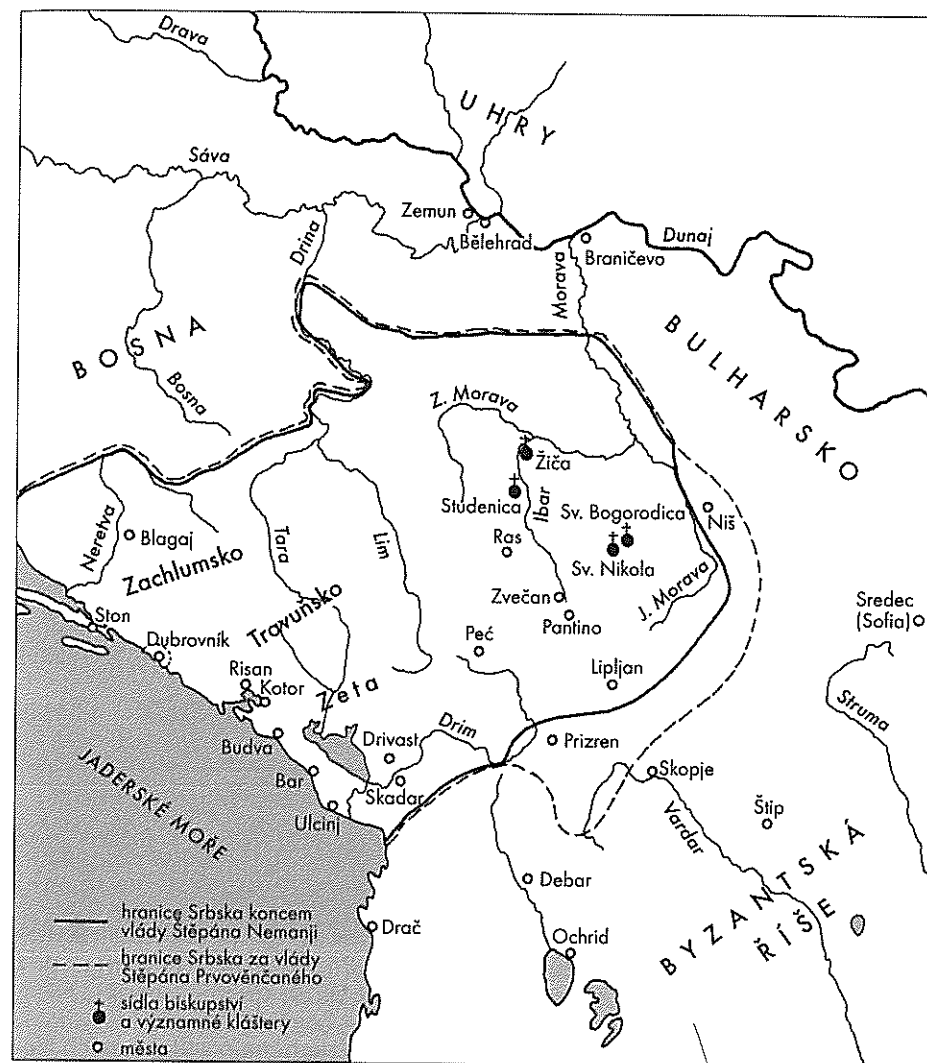
Sv. Sáva a sv. Symeon (Štěpán Nemanja), ikona z první poloviny 15. století

rossovi koalici proti byzantské říši. Přestože ji Fridrich odmítl, již sama skutečnost, že jednal s Nemanjovými posly, potvrzovala vzestup mocenského vlivu srbského státu. Srbsko začali uznávat také přední představitelé evropských mocností. Svých kontaktů se Srby využil císař již v následujících letech, kdy o Velikonocích roku 1189 začala shromážděním křižáckých vojsk v Řezně pod jeho vedením třetí křižová výprava. Jejím cílem bylo osvobodit Svatou zemi a Jeruzalém z rukou muslimů, kteří je roku 1187 pod vedením egyptského a syrského sultána Saladina dobyli.

Třetí křižová výprava se zúčastnily také české oddíly, vedené knížetem Děpoldem. Průchod vojska císaře Fridricha Barbarossy Uhrami a Srbskem umožňovala dohoda s Bělou III. a Štěpánem Nemanjou, který povolil přechod císařova vojska přes svá území na základě předchozího jednání v Norimberku. Z křižové výpravy těži-

li jak Srbové, tak Bulhaři, kteří nechali křižáky protáhnout bulharským územím. Předtím Bulhaři a Srbové uzavřeli spojeneckou smlouvu. Vojsko táhlo přes Ostrihom a Bělehrad k Niši a odtud směřovala křižácká vojska k Adriano-poli (Drinopol, dn. Edirne). Cestou, v městě Niš, přichystali Srbové společně s Bulhary císaři Fridrichovi slavnostní uvítání. Křižácké vojsko procházelo po tzv. Vojenské cestě (*Via militaris*), jejíž velkou část Srbové kontrolovali. Na pořadu dne bylo opět vytvoření protibyzantské koalice. Představitelé srbského a bulharského státu hledali u Fridricha Barbarossy protiváhu a záštitu proti byzantské imperiální politice. Za pomoc se byli ochotni zavázat přísahou lenní věrnosti. Císař Fridrich byl však prozíravý politik a nechtěl se dostat do otevřeného konfliktu s Byzancí. Jejich nabídku proto odmítl. Průchod 12 000–15 000 křižácků Balkánem byl hektický a neobešel se bez komplikací. Chování různorodého křižáckého vojska bylo nevyzpytatelné, navíc naráželo na odpor ze strany byzantského císaře Izáka II. Angela. Na mnoha místech se křižáci dostávali do konfliktů s místním obyvatelstvem, ale především se střetávali s byzantskou armádou a s posádkami byzantských měst. Po průchodu Balkánem se křižácká vojska přepravila do Malé Asie, kde pak v maloasijské řece Kalykadmos (Salef) císař Fridrich utonul.

Štěpán Nemanja využil zaneprázdnění Byzance s křižáckým vojskem a zpus-tošil na přelomu let 1189 a 1190 její území v Makedonii a Bulharsku, od Prizrenu a Skopje až k Sofii. Konec třetí křižové výpravy uvolnil byzantskému císaři

Srbský stát v době Štěpána Nemanji a krále Štěpána I. Prvověnčaného (konec 12. století – počátek 13. století)

Izáku II. Angelovi ruce a umožnil mu, aby na podzim 1190 proti Srbům vojensky zasáhl. K rozhodující bitvě došlo jižně od Niše, na řece Moravě, kde byla srbská vojska poražena. Nemanjova moc byla však již tak velká, že se Byzanc nepokusila o obnovu lenní závislosti, takže přes válečný neúspěch si Srbsko uchovalo svou nezávislost. Podle uzavřené mírové smlouvy uznala byzantská říše srbskou samostatnost a potvrdila územní rozsah Srbska a jeho výboje z období před rokem 1189. Smlouvu zpečetil sňatek císařovy neteře Eudokie

a Duklje“ nebo „krále celé Rašky a Přímoří“ (*magnus comes de Servia et Crassa; kralj srpske zemlje i pomorske; krales Serbias kai Diokleias; rex totius Rassae et Maritimae*).

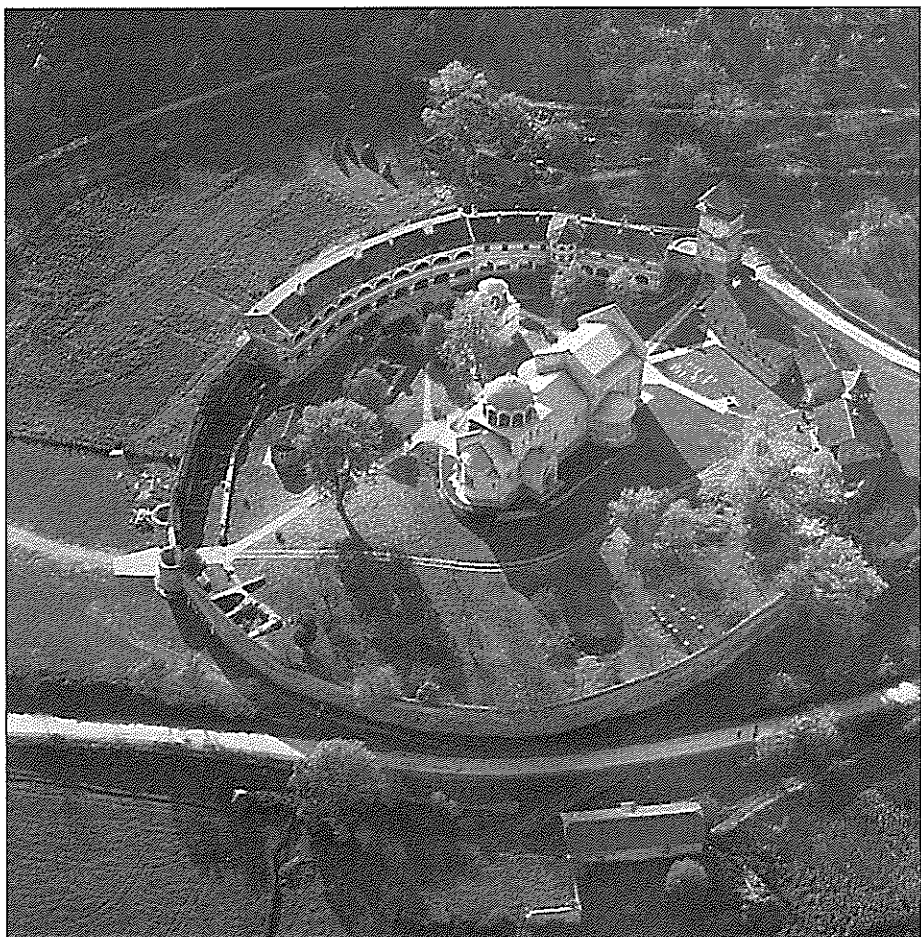
Církevní politika Štěpána Nemanji, jehož vláda měla teokratický charakter, sledovala a podporovala jeho politické cíle. V zájmu upevnění svého mocenského postavení, zejména od svého pokřtění podle východního ritu, usiloval srbský panovník o zvýšení role ortodoxie a postupně eliminoval vlivy římskokatolické církve, která byla spjata zejména s oblastí Zety a s barským arcibiskupstvím. Četnými fundacemi podporoval výstavbu nových středisek církevního života, nových klášterů, které se staly centry srbské kultury. Za jeho vlády se Srbsko přiklonilo k pravoslaví a postupně se začleňovalo do východního církevního a kulturního okruhu.

K posílení pozic pravoslavné církve přispělo také razantní vystoupení Štěpána Nemanji proti stoupencům bogomilského učení. Bogomilská hereze vznikla v 10. století v Bulharsku a dostala název podle jména svého původce – popa Bogomila. Základy, z nichž toto dualistické učení vyrůstalo, pocházejí z Asie a jeho kořeny najdeme zejména v maloasijském paulikiánství a v perském manichejství. Bogomilové podobně jako jejich předchůdci uznávali dva protikladné principy světa: síly světla spojené s dobrem a síly temnot představující zlo, Boha a ďábla. Pozemský svět byl podle nich výtvořem ďábla, Satana. Část stoupenců bogomilství pronásledovaného v Bulharsku a v přilehlé Makedonii se uchýlila do Srbska. Štěpán Nemanja, který se snažil konsolidovat církevní správu ve své državě, nemohl bogomily na svém území strpět. Tvrdým vojenským zákrokem proti nim zasáhl a vyhnal je ze země. Bogomilové potom odešli dále na západ a našli příznivější existenční podmínky v sousední Bosně.

Pod byzantským nátlakem se musel Štěpán Nemanja ke konci svého života (1196) vzdát na sněmu za účasti šlechty z celé země trůnu. Uchýlil se do ústraní a útočiště našel v klášteře Studenica, který dal kdysi sám vystavět na dolním toku Ibaru. Jako poutník se potom vypravil na Athos, kde se rok nato setkal v řeckém klášteře Vatoped se svým nejmladším synem Rastkem. Ten nejprve spravoval oblast Zachlumska, ale poté tajně odešel ze Srbska na Svatou horu, kde se stal mnichem Sávou. Na Svaté hoře Athos založili otec a syn společně kolem roku 1198 klášter Chilandar, který byl určen pro srbské mnichy. V něm našel Štěpán Nemanja na sklonku života svůj poslední útulek, přijal tu mnišské jméno Symeon a roku 1200 zemřel.

Královské Srbsko

Roku 1195 se zmocnil byzantského trůnu Alexios III. Angelos (1195–1203). Měl těsné vazby k srbskému dvoru, protože jeho dcera Eudokie byla manželkou prostředního a stejnojmenného syna Štěpána Nemanji – Štěpána. Ten, když se stal členem byzantské císařské rodiny, získal od byzantského císaře vysokou byzantskou dvorskou hodnost (*sebastokrator*). Alexios III. chtěl vidět na srbském trůně svého zetě a přinutil proto Štěpána Nemanju k abdikaci. Srbským vládcem se stal prostřední syn Štěpán I., posléze nazvaný Prvověnčaný

Kláster Studenica, 12.–14. století

s Nemanjovým prostředním synem Štěpánem. To znamenalo velký úspěch Nemanjovy zahraniční politiky, protože poprvé v srbských dějinách došlo k těsnému propojení srbské dynastie s byzantskými vládnoucími kruhy.

V letech 1180–1189 ovládl Štěpán Nemanja poměrně rozsáhlé území, do kterého vedle Rašky a Zety patřilo také Travuňsko, Zachlumsko a oblasti sahající až do údolí řeky Moravy. Územní rozsah Srbska se od počátku Nemanjovy vlády ztrojnásobil a jeho rozloha dosahovala téměř 65 000 km². Svou expanzivní politikou položil Štěpán Nemanja základy k vytvoření centralizovaného středověkého srbského státu. Vzrostlému významu srbského státu odpovídala i titulatura jeho panovníka. Písemné prameny řecké, latinské a také domácí proveniencie označují Štěpána Nemanju jako „velkého župana Srbska a Rašky“, „krále Srbska

(1196–kolem 1227). Pominut byl tak nejstarší Nemanjův syn Vukan, původně určený za jeho nástupce. Vukan zatím vládl jako „král Duklji“ na území, která spravoval již za vlády svého otce Štěpána Nemanji, a to v Zetě, Travuňsku a v oblasti Chvosna a Toplice.

Po Nemanjově smrti se Vukan začal hlásit o své nástupnické právo a došlo ke sporům obou bratrů. Situace se pro Štěpána I. nevyvíjela příznivě. Soupeření mezi členy angelovské dynastie a zejména mocenský úpadek Byzance oslabily počátkem 13. století podporu, které se až dosud Štěpánu I. dostávalo od jeho tchána. Vztahy Srbska a byzantské říše se zhoršily zvláště poté, co Štěpán I. zapudil svou byzantskou manželku Eudokii, která se uchýlila na dvůr jeho bratra Vukana. Štěpán, považovaný za obratného politika, nedokázal zpočátku čelit tlaku Říma a Uher, které se postavily na stranu jeho bratra Vukana. Vukan patřil k té části srbské šlechty, odmítající Štěpánovu probyzantskou politiku a hledající oporu na Západě. S pomocí vojska uherského krále Imricha a za přispění římské kurie, která odmítla Štěpánovy pokusy o kontakt, se Vukan roku 1202 zmocnil srbského území v Rašce a stal se „velkým županem“. Štěpán musel uprchnout do Bulharska. Pomoc, kterou Vukanovi poskytl papež Inocenc III. a uherský král Imrich, nebyla však zadarmo. Vukan musel uznat papežskou patronaci a nadvládu uherského krále, který od té doby používal ve své titulatuře označení „král Srbska“. S přispěním Uher se římská kurie pokusila zvrátit ve svůj prospěch dosavadní politickou a církevní orientaci Srbska na Byzanc. Usilovala také o posílení katolické víry v srbských zemích. Díky působení barského arcibiskupství v Duklje-Zetě byly pod jejím vlivem od poloviny 11. století zejména jižní srbské oblasti.

Politické poměry na Balkáně navíc zvrátila čtvrtá křížová výprava do Svaté země, kterou zorganizovalo římské papežství. Nečekaná aktivita křižáků, kteří obsadili dalmatské město Zadar, papeže Inocence III. zaskočila. Toho využil Štěpán I. a s pomocí Bulharů roku 1203 Vukana, který ztratil podporu Říma, porazil. Odpor opozice byl zlomen a v létě po usmíření Vukana a Štěpána, které zprostředkoval nejmladší z bratrů Sáva, se Štěpán opět chopil moci v zemi, zatímco Vukanovi přenechal pouze vládu v Zetě. V dubnu 1204 dobyla křižácká vojska za vydatného přispění Benátek Konstantinopol. Byzantská říše se rozpadla na několik nových států a státečků. K nejvýznamnějším patřilo nikajské císařství, epirský despotát a trapezuntské císařství. Na zbytku území s centrem v Konstantinopoli si křižáci – Latinové, jak Byzantinci nazývali křižácké dobyvatele města, vytvořili latinské císařství. Pád Konstantinopole výrazně ovlivnil poměry na Balkánském poloostrově, když nové politické situace využili zejména Bulhaři a Srbové. Jejich panovníci usilovali o získání královské koruny z Říma. Bulharský panovník Kalojan, kterému se to podařilo roku 1204, však již v roce 1207 padl při obléhání Soluně.

Po jeho smrti vypukly v Bulharsku zmatky. Oslabení sousedního státu využil Štěpán I. a začal zasahovat do tamních poměrů. Rostoucí moc srbského panovníka vyvolávala obavy jak u Latinů, tak v uherském království. V roce 1208 se na Štěpánovu žádost o pomoc vrátil domů z Athosu, který se dostal také pod panství Latinů, jeho bratr Sáva. S sebou přinesl ostatky svého otce Štěpána Nemanji, kterého nechal roku 1209 kanonizovat. Jeho tělo bylo pohřbeno v kláš-

teře Studenica, který Štěpán Nemanja založil.

Štěpán se snažil posílit a zabezpečit své mocenské postavení a Sáva se stal posléze jeho nepostradatelným pomocníkem. Svou diplomatickou činnost zahájil Sáva jednáním s uherským králem Ondřejem II. Přesvědčil jej, aby uzavřel se Srby separátní mír. K posílení Štěpánovy moci přispěl jeho nový sňatek s Annou, vnučkou zemřelého benátského dóžete Enrica Dandola, která nahradila zapuzenou byzantskou princeznu Eudokii. Srbsko získalo „věnem“ mocného spojení – Benátky. Štěpán využil úsilí římské kurie, která chtěla po rozpadu byzantské říše dostat pod svou patronaci území na Balkánském poloostrově, a obrátil se do Říma se žádostí o udělení královské hodnosti. Řím Štěpánově žádosti vyhověl, a tak roku 1217 poslal papež Honorius III. do Srbska svého legáta, který slavnostně korunoval Štěpána jako prvního ze srbských panovníků na krále (proto Štěpán I. Prvověnčaný). Jeho plný titul zněl „král celého Srbska, Duklje, Travuňska, Dalmácie a Zachlumska“. Štěpánovou korunovací římská kurie uznala a potvrdila legitimitu srbského panovníka.

Udělení královské hodnosti z papežského Říma nebylo na počátku 13. století ojedinělým zjevem. V rámci expanzivní kuriální politiky získal královský titul a královskou korunu od římské kurie vedle srbského krále také český panovník Přemysl Otakar I. (1203/1204) a již zmiňovaný bulharský vládce Kalojan (1204).

Za vlády Štěpána I. Prvověnčaného byl dovršen boj za samostatnou srbskou církev. Velkou zásluhu na jejím osamostatnění a položení pevných organizačních základů srbské pravoslavné církve měl králův bratr Sáva. Až do roku 1219 byly srbské země církevně rozděleny pod různé jurisdikce. Největší část srbského území příslušela pod pravomoc ochridského arcibiskupství; přímořské oblasti patřily do správy katolického dubrovnického a barského arcibiskupství. Po Štěpánově královské korunovací zesílily snahy římské kurie o získání rozhodujícího vlivu katolické církve v Srbsku. Narazily však na odpor ortodoxních duchovních, do jejichž čela se postavil nejmladší syn Štěpána Nemanji a bratr krále Štěpána I. Prvověnčaného – Sáva. K opozici církve namířené proti prořímské orientaci krále Štěpána se přidala také srbská šlechta. Poměry v Srbsku nakonec Sávu znechutily natolik, že zemi opustil a vrátil se do svého mateřského kláštera Chilandar na Athosu. Protiřímské nálady v Srbsku však neustále sílily a srbský král začal jednat o řešení vzniklé situace se svým bratrem Sávou.

*Král Štěpán Prvověnčaný,
freska Milešovo, 1228*

Sáva se vrátil z athoského exilu a postavil se do čela srbské diplomatické mise, která se vypravila do Nikaje. V centru nikajského císařství se chtěli srbští vyslanci obrátit na konstantinopolského patriarchu, který sem po pádu Konstantinopole do rukou Latinů přemístil své sídlo.

Sávova jednání s patriarchou Manuelem Sarantesem měla podpořit pozice ortodoxní církve v Srbsku. Jejich výsledek byl pro Srbsko příznivý. Sáva v Nikaji vyjednal uznání samostatnosti (autokefálnosti) srbské církve a sám byl vysvěcen na jejího prvního arcibiskupa (1219). Stal se nejvyšším církevním hodnostářem „svých srbských a přímořských zemí“. Prvním sídlem nového arcibiskupství se stal klášter Žiča, který tehdy nechal srbský panovník vystavět. Král Štěpán I. Prvověnčaný chtěl potvrdit vznik samostatné srbské církve také z římské strany, a proto poslal k papeži srbského biskupa Metoděje. Řím se domníval, že tím bude uznán primát římské církve v srbských zemích. Ale situace byla komplikovanější. K úplnému osamostatnění srbské církve by muselo dát souhlas zejména ochridské arcibiskupství, pod jehož jurisdikci část srbského území církevně spadala a které leželo na území epirského despotátu. Tehdejší ochridský arcibiskup, významný učenec Demetrios Chomatianos se však postavil striktně proti. Situaci nevyřešil ani sňatek (1223) nejstaršího Štěpánova syna Radoslava s Annou, dcerou epirského despoty Theodora Angela. Teprve po nových Sávových jednáních (1229) s nikajským (konstantinopolským) patriarchou bylo rozhodnuto, že srbský arcibiskup má být volen na srbském sněmu a jeho volbu nemusí potvrzovat ani Ochrid, ani Konstantinopol, ani Řím. Srbsko se tak vymanilo z dosavadní církevní závislosti na ochridském arcibiskupství. Potvrzením samostatné srbské církve bylo korunováno několikaleté Štěpánovo a Sávovo úsilí o stabilizaci státu a upevnění jeho mezinárodního postavení. Bylo také s konečnou platností rozhodnuto o církevní budoucnosti Srbska, které se stalo součástí východní, ortodoxní křesťanské oikumeny. Centrem srbského arcibiskupství se stala nejprve Žiča – *zadužbina* (stavba pro spásu duše) Štěpána I. Prvověnčaného, později klášter Peć.

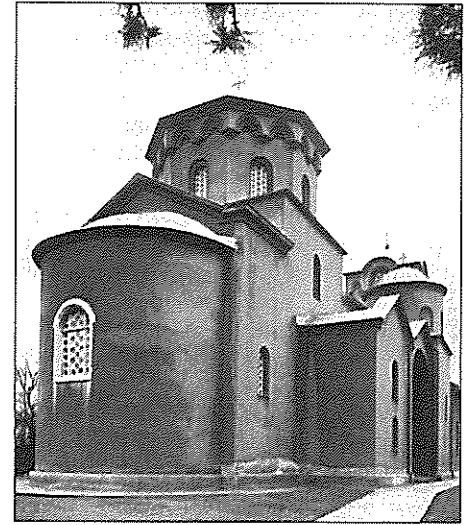
Nejmladší syn Štěpána Nemanji, který stál v čele boje za samostatnou srbskou církev a který položil základy její organizační struktury, se původně jmenoval Rastko. V mládí, které strávil na otcově dvoře, se mu dostalo výborného vzdělání. A zatímco se jeho přátelé oddávali „nepřístojným“ hrám, Rastko raději v ústraní četl knihy. Když jednou jeho otec pořádal lov, byla to pro Rastka příležitost, aby tajně opustil otcovský dům a uprchl na Athos (1192), který byl tehdy významným centrem vzdělanosti. Zde se v ruském klášteře sv. Pantelejmona stal mnichem a přijal jméno Sáva. Aby se zdokonalil v řečtině, přešel později do řeckého kláštera Vatoped. V roce 1198 s povolením byzantského císaře Alexia III. Angela a společně se svým otcem Štěpánem Nemanjou, který se – jak již víme – zřekl srbského trůnu a stal se mnichem Symeonem, založil pro srbské mnichy na Athosu klášter Chilandar. Podle Alexiovy zlaté buly svěřil byzantský císař Chilendarský klášter „pod vládu a správu“ mnichů Symeona a Sávy, kteří společně pro klášter sestavili pravidla bohoslužebného řádu – *typikon*. V roce 1208 se Sáva vrátil z Athosu do Srbska. Stal se prvním igumenem a archimandritou kláštera Studenica. Také pro jeho potřebu sepsal *typikon*. Politicky obratný, diplomaticky zkušený Sáva začal pomáhat svému bratřovi, srbskému

králi Štěpánu Prvověnčanému v mezinárodních jednáních, která nakonec vyústila ve vytvoření samostatné srbské církve.

Po Radoslavově smrti, znechucen poměry v Srbsku a následky bulharské expanze do oblasti Makedonie se Sáva v roce 1233 vzdal vedení srbské církve. Novým arcibiskupem se stal jeho žák Arsenije I. (1234–1263). Sáva odešel jako poutník do Palestiny, kde se setkal s jeruzalémským patriarchou, nejstarším ze čtyř patriarchů. Navštívil také centra dalších tří východních pravoslavných patriarchátů: Alexandrii, Antiochii a Nikaju. Do Srbska se navracel přes Konstantinopol a Bulharsko, kde se zastavil na dvoře bulharského panovníka Ivana Asena II. Patrně mu pomáhal v jednáních, která vedl s nikajským patriarchátem o uznání samostatného bulharského patriarchátu. Zde, v Trnovu v roce 1236 těžce onemocněl a zemřel. Jeho ostatky uložili Bulhaři v chrámu Čtyřiceti mučedníků, který stál v podhradí panovnického sídla Carevac, a odmítali je vydat. Nakonec, po mnoha tahanicích a jednáních mezi Bulhary a Srby, bylo jeho tělo tajně přeneseno roku 1237 do Srbska a slavnostně pohřbeno v klášteře Mileševu, *zadužbině* krále Štěpána Vladislava. Ani zde však světec nenalezl klid. V roce 1594 osmanští Turci pozůstatky muže, který byl krátce po své smrti kanonizován a stal se nejvýznamnějším srbským národním světce, z Mileševa odvezli na Vračar u Bělehradu a spálili.

Srbský arcibiskup Sáva byl velmi činný člověk s všestrannými zájmy. Vysoký srbský církevní hodnostář, který vybojoval pro Srbsko samostatnou církev, byl mužem velmi vzdělaným, výborným diplomatem, znalcem umění, malířství a architektury, talentovaným spisovatelem a odborníkem na církevní právo. Byl skvělým organizátorem. Díky jeho vytrvalé práci dostala srbská církev jak pevnou organizační strukturu, tak nový právní řád. Pro její potřeby nechal Sáva pořídit sborník, který dostal název *Svatosávská krmčička* (*Svetosavska krmčija*). Obsahoval církevní i světské předpisy a pravidla platná a používaná v církevní správě. Předlohou sborníku byla především byzantská sbírka církevního práva *Nomokanon* patriarchy Fotia, autor čerpal i z *Novel* císaře Justiniána a sbírky *Procheiron*, která byla v srbském prostředí známa jako *Zakon gradski*. Svatosávská krmčička dávala srbské církvi nový právní rámec, aniž by omezovala suverenitu panovníka.

Přířem srbské pravoslavné církve se stalo sedm nových biskupství, která podléhala srbskému arcibiskupství. Velký význam měl jejich vznik zvláště v přímořských oblastech, kde přetrvávaly silné vlivy řeckého (byzantského) du-

Kostel sv. Spasa v Žiči, kolem 1220

chovenstva a západní, katolické církve. Hlavním cílem nových biskupů se proto stalo posílení role srbského pravoslaví v Přímoří. Katolická církev byla postupně ze srbských zemí vytlačována. Své pozice si udržela pouze mezi románským a albánským obyvatelstvem. Jako centra nových biskupství a střediska duchovního života byly v srbských zemích zřizovány kláštery. Jejich organizace vycházela z byzantských principů a navazovala na tradice byzantského mnišství (monachismu). Život v srbském klášteře se řídil podle souboru přísných pravidel, kterému se říkalo *typikon*. Typika pro jednotlivé kláštery se zachovala v písemné podobě a v detailech se lišila klášter od kláštera. V čele organizační struktury srbského kláštera stál podobně jako v byzantských klášterech jeho představený – *igumen*. Představitelé vysoké církevní hierarchie, k nimž patřili vedle arcibiskupa také biskupové a igumeni velkých srbských klášterů, se řadili k privilegované vrstvě a měli právo zúčastnit se politického života v Srbsku. Zasedali v zemských sněmech a společně s představiteli světské šlechty spolurozhodovali o osudech země. Na rozdíl od nich, nižší církevní hodnostáři, kněží-popové a mniši, žili na vesnici či v ústraní svých klášterů. Jejich život se v mnoha ohledech nelišil od těžkého života prostých venkovanů. Vedle duchovní a charitativní činnosti pracovali na poli, chovali domácí zvířata, věnovali se řemeslnické výrobě.

Od svého počátku měla srbská církev těsné vazby se srbským státem a srbským národem. Kdykoliv byly v pozdějších dobách státní struktury v Srbsku ohroženy, stát se rozpadal nebo zanikal a Srbové, zejména v době turecké dominance na Balkáně, byli nuceni odcházet do emigrace a žít v diaspoře mimo vlastní srbské území, byla národní církev jedinou trvalou institucí, která po staletí udržovala pouto srbské národní jednoty a vizi srbské státnosti.

Mezi nezbytné úkoly každého křesťanského panovníka patřilo založit klášter a bohatě ho obdarovat. Příslušníci dynastie Nemanjićů patřili k štědrým fundátorům (*ktitorům*). Od doby Štěpána Nemanji založili mnoho klášterů po celém Srbsku a hojně je podporovali. Jméno Štěpána Nemanji, jeho ženy Anny a jejich synů Sávy a Štěpána Prvověnčaného je spojeno se založením několika srbských klášterů, jako byly například sv. Mikuláš a sv. Bohorodička v oblasti řeky Toplice, Chilandar na Athosu nebo klášter Studenica. Donace panovníků a šlechty byly velmi bohaté, a kláštery tak získaly obrovský movitý a nemovitý majetek, zejména půdu. Ortodoxní (pravoslavná) církev se postupně stala podobně jako v byzantské říši velkým pozemkovým vlastníkem. Arcibiskup Sáva byl sám zakladatelem nebo spoluzakladatelem řady církevních staveb. Při svých cestách po byzantské říši a za svého pobytu na Athosu navázal kontakty s řadou umělců, které zval do Srbska, aby tu pracovali na malířské výzdobě nových chrámů. Podle Sávových biografií z pera mnichů Domentijana a Teodosija se srbský arcibiskup osobně podílel na ideovém obsahu fresek. Přímou ovlivnil například ikonografii fresek v lodi klášterních chrámů ve Studenici, Žiči a Peči. Jeho osobnost se tím zapsala také do vývoje srbského nástěnného malířství 13. století.

Zatímco srbská architektura staršího období byla ve vleku poměrně silných byzantských tradic, od 12. století se v ní projevovaly vedle byzantských vlivů monumentální architektury také specifické rysy domácího prostředí. V návaz-

Kláster Mileševo, kolem 1225

nosti na románskou architekturu dalmatského Přímoří a v souladu s byzantskými tradicemi se formovala srbská architektonická škola, tzv. rašská škola, která působila v srbském prostředí od 12. do první poloviny 14. století. Po celé zemi se stavěly mohutné klášterní komplexy i jednotlivé stavby. V náročném stylu rašské školy, v němž se snoubí prostota s monumentalitou, bylo postaveno zhruba 25 církevních staveb (klášterů a kostelů). Kamenné kostely byly jednolodní s kupolí nad střední částí lodi (*naos*). Jejich vnitřní zdi byly postaveny z vápence a cihel a zvenčí často obloženy mramorem. Některé chrámy měly na západní straně chrámovou předsíň (*narthex*), jiné také zvonici. Z vnější i vnitřní strany je zdobila dekorativní volná plastika a reliéfní výzdoba na oknech, portálech a konzolách. Bizarní rostlinné náměty, stylizující květy, listy, vinnou révu, stěbla travin, se střídaly s motivy figurálními, zvířecími a geometrickými. Mnohde pronikaly do výzdoby chrámů také orientální prvky. Důraz byl kladen na vnější efekt staveb. Některé architektonické prvky jako mramorové reliéfy vykazují vliv italských lombardských tradic. K raným stavbám rašské školy patří chrám sv. Mikuláše na Toplici nedaleko Kuršumlije (1168–1172) a sv. Jiří (Georgij, po roce 1168) v klášteře Djurdjevi Stupovi nedaleko Rasu.

V době prvního rozmachu srbského státu vložili neznámí architekti rašské školy své mistrovství do nádherných klášterních komplexů a chrámů, jako byly klášter Žiča s chrámem Nanebevstoupení Krista (1207–1220), který byl založen

Štěpánem Prvověnčaným a v roce 1219 se stal centrem srbského arcibiskupství, nebo klášter Peč s chrámem sv. Apoštolů (1230), který byl postaven podle vzoru stejnojmenného kostela v Konstantinopoli – mauzolea patriarchů. Klášter Peč byl v období 14.–18. století sídlem patriarchátu srbské pravoslavné církve. Jedinečností vyniká také klášter Mileševo s chrámem Nanebevstoupení Krista (1230) – *zadužbina* krále Vladislava, klášter Morača s chrámem Zesnutí Bohorodičky (1252), postavený Vukanovým synem Štěpánem, klášter Sopočani s kostelem sv. Trojice (1260), vybudovaný nedaleko Rasu jako *zadužbina* Uroše I., chrám Zvěstování v klášteře Gradac (1270), který byl postaven jako *zadužbina* Urošovy manželky Jeleny, sv. Achilios v klášteře Arilje (1296), postavený za Dragutinovy vlády. Z pozdějšího 14. století pak patří mezi stavby rašské školy také kostel sv. Archandělů (1343–1347) nedaleko Prizrenu, který se měl stát hlavní *zadužbinou* cara Dušana, a chrám sv. Pantokratora (1327–1335) v (Vysokých) Dečanech nedaleko Peče, který na přání Štěpána Uroše III. Dečanského postavil architekt Vít z Kotoru. Jeden z prvních klášterních komplexů – klášter Studenica – byl opevněn podobně jako jiné srbské kláštery. Jeho stavba, provedená podle byzantských vzorů, s centrálním jednolodním kostelem, zasvěceným Zesnutí Bohorodičky (1183–1196) a s dvanáctibokou kupolí se stala vzorem pro řadu srbských sakrálních staveb. Významné místo v architektuře srbsko-byzantské školy zaujímá také obnova a přestavba srbského kláštera Chilandar (1239) na Athosu, spojená se jménem krále Milutina. Hlavní kostel (*katholikon*) kláštera s kupolí uprostřed vyniká nejen svými rozměry, ale i vysokou uměleckou úrovní řemeslného zpracování všech detailů.

Srbské malířství rašské školy vycházelo z byzantských předloh a promítalo se v něm expresivní charakter byzantských fresek. Fresková výzdoba, která pokrývala všechny vnitřní stěny chrámu, měla symbolický charakter a přísný, kanonizovaný řád. Linearismus komnenovského stylu, prodchnutý hlubokým spiritualismem, se střídalo s teplým koloritem barev a monumentálností byzantské ikonografie palaiologovského stylu. Díky kontaktům srbského arcibiskupa sv. Sávy přicházelo do Srbska na jeho pozvání mnoho malířů „z řecké země“, z Byzance. K takovým umělcům patřil i byzantský mistr, který vyzdobil v letech 1208–1209 chrám ve Studenici, mauzoleum Štěpána Nemanji. Oduševnělost světců na nástěnných malbách se harmonicky snoubí s bohatou výzdobou interiéru, v níž dominuje zlatá a lazurová barva. Byzantskými malířskými dílnami prošli také umělci, kteří pracovali na výzdobě katedrálního chrámu v Žiči, arcibiskupském sídle, kam je po ukončení stavby v roce 1220 pozval sám Sáva. Předobrazem kompozice monumentální freskové výzdoby v pečském patriarchálním chrámu a jejího ikonografického programu byla výzdoba jeruzalémského chrámu sv. Sávy Jeruzalémského. Soluňští malíři se od roku 1236 podíleli na výzdobě kláštera v Mileševu. Jmenovali se Demetrios, Theodoros a Georgios a svá jména zanechali vepsána na okraji fresek; dva z nich byli snad slovanského původu. Mileševské fresky měly své vzory v byzantských mozaikách. Fresky v chrámech v Žiči, Studenici a Peči spojuje mystická poetika a temné tóny barev, nástěnné malby v Sopočanech, v Mileševu a Morači jsou plné jasu a světla, zlatých tónů a sošných, antických postav. Ikonografický program na freskách chrámu sv. Trojice v Sopočanech s portréty sv. Symeona (Ště-

pána Nemanji) a Sávy, zakladatelů srbské státnosti, je nejen vyvrcholením malířského umění středověkých mistrů, ale také výrazem dynastické ideologie Nemanjićů.

Rozkvět srbského písemnictví je spojen s vládou dynastie Nemanjićů, kdy vznikla řada literárních památek, jak překladů (většinou z byzantského prostředí), tak originálních děl. Tradují se tu památky související s počátky staroslověnské vzdělanosti na Moravě, jako byl například *Proglas* Konstantina Filosofa, který se dochoval v chilendarském a pečském rukopise. V klášteře Chilandar je uložen rukopis z 18. století obsahující text moravské liturgie sv. Petra s různými přílohami. V srbském prostředí se dochovaly pozdější opisy Skutků apoštolských a *Praxapoštol šišatovacký*.

K velmi oblíbeným literárním žánrům patřily v Srbsku od 13. století biografie domácích panovníků a světců. Jejich autory byly většinou církevní osobnosti, ale psali je i králové. Tyto práce vznikaly jak v klášterních skriptoriích na území srbského státu, tak v athoských kláštorech. Skvělým vypravěčem byl Sáva Nemanjić, který napsal kolem roku 1205 biografii svého otce Štěpána Nemanji, první srbské biografické dílo *Život svatého Symeona* (*Život svetog Symeona*, tzv. *Krátký život Nemanjićů*). Z literárního hlediska se ještě nejedná o typickou, klasickou hagiografickou tvorbu, o skutečné *žitije*, *vita*. Tím se stala až díla Sávova bratra, Štěpána Prvověnčaného. Král Štěpán Prvověnčaný je znám jako autor biografie svého otce Štěpána Nemanji, která pod titulem *Život a činy svatého Symeona* (*Život i žizan svetog Symeona*) vznikla kolem roku 1216. Jde v podstatě o první srbskou hagiografickou tvorbu s prvky typickými pro tento druh literatury, které charakterizují život a činy světce. Navíc má tato biografie silný politický podtext. Pozdější srbský autor Teodosije označil Štěpána Prvověnčaného za „velmi moudrého a obratného vypravěče“.

4 STŘEDOVĚKÉ SRBSKO NA VRCHOLU SVĚ MOCI

Spojenci i nepřátelé – bratři Dragutin a Milutin

Za vlády prvních členů dynastie Nemanjićů prošel srbský stát mohutným mocenským a společenským rozvojem. Po smrti Štěpána I. Prvověnčaného se za vlády jeho synů, kteří byli slabými panovníky, tento rychlý nástup zpomalil. Stagnaci Srbska napomohly nejen nestabilní vnitřní poměry, ale také vnější okolnosti, a to zejména růst a posílení moci epirského despotátu a bulharského státu. Na oslabení Srbska se podepsala také ne vždy zdařilá sňatková politika jeho panovníků, přestože jako prostředník při dojednávání dynastických sňatků vystupoval zkušený diplomat – srbský arcibiskup Sáva, strýc synů Štěpána I. Sáva doufal, že rodinné vazby s mocným sousedem přispějí k posílení pozice Srbska, a proto domluvil sňatek nejstaršího syna Štěpána I. Prvověnčaného – Štěpána Radoslava (1228–1234) s dcerou epirského despoty Theodora Angela. „Sňatek“ Srbska s epirským despotátem se však ukázal pro Srbsko jako ne zcela vhodný. Annin ambiciózní otec, kterého ochridský arcibiskup Demetrios Chomatianos korunoval v roce 1224 v Soluni dobyté na Latinech císařem, kontroloval velkou část dnešního Řecka a měl plány na ovládnutí celého Balkánu a dobytí Konstantinopole. Záměry Theodora Angela se střetly se zájmy bulharského panovníka Ivana Asena II. Vztahy mezi Bulharskem a epirským despotátem se začaly zhoršovat, až nakonec došlo k válce. V krvavé bitvě na řece Marici u Klokotnice porazila bulharská vojska vedená Ivanem Asenem II. roku 1230 armádu epirského despoty, který upadl do zajetí. Později ho Ivan Asen II. nechal oslepit a obsadil jeho území.

Situace v Srbsku se po porážce epirského despoty zkomplikovala. Jeho pád vyvolal v Srbsku napětí, které vyvrcholilo změnou na srbském trůnu. Theodorovým zajetím ztratil Radoslav podporu svého tchána a musel ustoupit opozici, která se proti němu vytvořila. Do jejího čela se postavil Radoslavův mladší bratr Štěpán Vladislav (1234–1243). Radoslav musel ze Srbska uprchnout; nejprve odešel do Dubrovníku a odtud do Drače, kde ho opustila jeho „nehodná“ žena. Nakonec se vrátil zpět do Srbska a stal se mnichem. Arcibiskup Sáva sice nesouhlasil se změnou na srbském trůně, ale nakonec korunoval Vladislava na srbského krále a začal hledat pro Srbsko místo epirského despotátu nového mocného a výhodného spojence. Jeho diplomatická aktivita se zaměřila na východ od srbských hranic, kde našel nového spojence v bulharském panovníkovi Ivanu Asenovi II. Za jeho vlády dosáhlo Bulharsko nebyvalého rozkvětu a jak

napsali soudobí spisovatelé a kronikáři, sahalo „od moře k moři“, tedy od Černého moře až k Jaderskému. Bulharská církev se dokonce podobně jako srbská osamostatnila a Bulharsko získalo autokefální patriarchát (1235). Země byla tehdy na vrcholu moci a její panovník usiloval o hegemonii na Balkáně. Žádoucí spojení s mocným sousedem zpečetil sňatek dcery bulharského panovníka Beloslavy s Vladislavem. Srbský král Vladislav byl však na rozdíl od ambiciózního bulharského vládce slabým a nevýrazným panovníkem. Dynastickým spojením Srbska s Bulharskem se jeho země dostala do vleku bulharské politiky.

Na začátku čtyřicátých let 13. století postihl Balkán pustošivý vpád mongolských hord. Mongolové (Tataři) byli kočovným národem, který žil ve středoasijských stepích. Začátkem 13. století sjednotil chán Temüdzin – Čingischán mongolské kmeny v mohutný kmenový svaz, který začal expandovat směrem na západ, východ i jih. Čingischánovi potomci se dostali až do Polska, Uher, Bulharska a Ruska, do jejichž osudů krutě zasáhli. V roce 1242 mongolští nájezdníci protáhli Uhrami do Dalmácie, oblehli bez úspěchu Dubrovník, vypálili Kotor, poplenili Svač a Drivast, protáhli Raškou a vyplenili Bulharsko.

Postup Mongolů také ochromil život na území někdejší byzantské říše, v nástupnických státech – v trapezuntském císařství a ikonijnském sultanátu v Malé Asii. Situace využilo nikajské císařství, tradiční rival epirského despotátu, jehož vládce císař Jan III. Dukas Vataces se zmocnil území v Thrákii, Makedonii a Albánii až k hranicím Rašky. Jeho mocenský růst vyvolal obavy odpůrců nikajského císařství, protože se celkem správně se domnívali, že se nikajský vládce pokouší o obnovu byzantské říše. Tyto obavy nakonec vedly k vytvoření protibyzantské koalice. Iniciátorem tažení proti „schizmatickým Řekům“ se stal neapolsko-sicilský král Manfred. Vedle malých latinských států na území Řecka, jako bylo knížectví Morea, kterému vládl Vilém Villehardouin, a epirského despotátu v čele s Michalem II. (kolem 1231–1271) se do koalice zapojil také nový srbský král Štěpán Uroš I. (1243–1276), který se dostal k moci s podporou srbské šlechty. Té nevyhovovala vláda jeho staršího bratra Vladislava, který se příliš opíral o Bulharsko. Když v roce 1241 bulharský panovník Ivan Asen II. zemřel, byl Vladislavův osud zpečetěn a musel trůn uvolnit mladšímu bratrovi. Manželkou Štěpána Uroše I. se stala Helena z Valois (Jelena), příbuzná Karla z Anjou, krále „obojí Sicílie“, čímž Srbsko získalo mocného spojence. Štěpán Uroš I. se významně podílel na konsolidaci vnitřních politických i náboženských poměrů v Srbsku. Za jeho vlády začal proces centralizace srbského státu a došlo též k jeho ekonomickému růstu. Rozvíjel se zejména obchod a těžba kovů, objevily se první mince. Obchodních styků se týkal také spor Srbů s Dubrovníkem, který vypukl v roce 1252. Jeho předmětem byly výnosné vinice, které patřili Dubrovničanům. Dubrovnícko-srbská válka skončila pro Dubrovník nezdarem. V létě Srbové napadli město a v jeho okolí zničili vzrostlé osení, vysekali vinice a pokáceli ovocné stromy. O rok později srbské vojsko porazilo spojence Dubrovníku Bulhary, kteří pronikali do oblasti řeky Limu. K centralizaci srbského státu přispělo i to, že Zachlumsko, dříve podporující Dubrovník, uznalo srbskou svrchovanost a srbská vojska v rámci protibyzantské koalice dobyla dvě významná města v Makedonii: Skopji a Prilep. V bitvě u Pelagonie v roce 1259 byla však vojska protibyzantské koalice poražena novým nikajským

Mince krále Uroše I.

císařem Michalem VIII. Palaiologem. Srbové, spojenci koalice, museli po její porážce obsazená makedonská města vyklidit.

Tou dobou se naplňoval osud latinského císařství v Konstantinopoli. Po diplomatických jednáních a rychlém vojenském zákroku se nikajské vojsko zmocnilo Konstantinopole a 13. srpna 1261 vjel Michal VIII. do vypleněného a vyrabovaného města. Konstantinopolský patriarcha Michala VIII. i jeho ženu Theodoru slavnostně korunoval na byzantského císaře a císařovnu. Na trůn nastoupila dynastie Palaiologovců.

Byzantská říše byla obnovena. Její znovuzrození zamíchalo kartami na

Balkáně a změnilo poměr sil v Evropě. Byzantská říše však již nikdy nedosáhla takového politického a kulturního rozmachu jako před osudným rokem 1204, kdy Konstantinopol dobyla křižácká vojska Latinů.

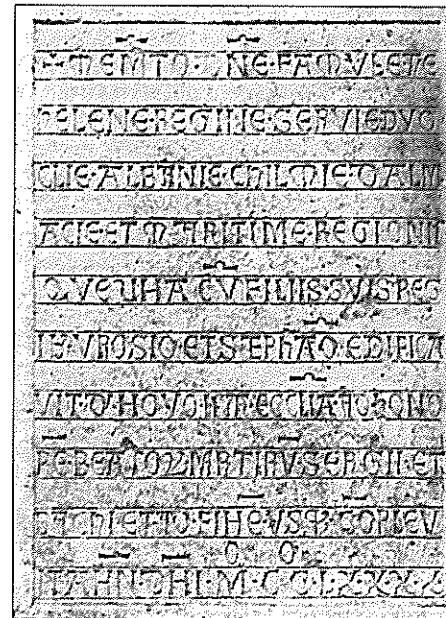
Sousedé Byzance se jejím obnovením cítili ohroženi. Měli strach z imperiální byzantské politiky, a proto se za každou cenu snažili zabránit jejím snahám o znovudobytí a ovládnutí celého Balkánského poloostrova. Hledali proto proti Byzancím nové spojence. Srbsko se již nemohlo spoléhat na krizi procházející Bulharsko a oslabený epirský despotát a ohlíželo se po nových mocných spojencích. V úvahu připadli sicilský král Karel z Anjou a uherské království. Vztahy se sousedními Uhrami byly upevněny sňatkem následníka trůnu Štěpána Dragutina s Kateřinou, vnučkou uherského krále Bély IV. (1235–1270). Karel z Anjou, spřízněný jak se Štěpánem Urošem I., tak i s Bělovým nástupcem, uherským králem Štěpánem V., uzavřel smlouvu s vypuzeným latinským císařem Balduinem II. Podle ní získal právo na některá byzantská území na Balkáně. Vztahy mezi členy koalice byly velmi intenzivní a zvláště Karel z Anjou se snažil naplnit slova smlouvy a získat nová území, a proto neustále jednal se svými spojenci o výpravě proti byzantské říši.

Poměry v koalici zkomplikovala situace v Srbsku, kde došlo v roce 1276 k změně na trůnu. Poněvadž Štěpán Uroš I. odmítal svěřit do správy svému staršímu synovi a nástupci Štěpánu Dragutinovi (1276–1282) část srbského území, povstal vládychtivý syn proti otci. S pomocí uherského vojska porazil Uroše v Hercegovině a zbavil ho trůnu. Štěpán Uroš I. záhy zemřel a Dragutin se rozdělil o vládu nad srbskými zeměmi se svým mladším bratrem Štěpánem Urošem II. Milutinem (1282–1321). Postoupil mu moc nad okrajovým územím srbského státu ležícím jihozápadně od Rašky, na pobřeží Jaderského moře v Zetě, Zachlumsku a Travuňsku. Menší část území přenechal také ve správě své matky Heleny a sám si ponechal vládu v centrální srbské oblasti – v Rašce. Centralizační snahy Štěpána Uroše I. tak vyšly nazmar, srbský stát byl opět feu-

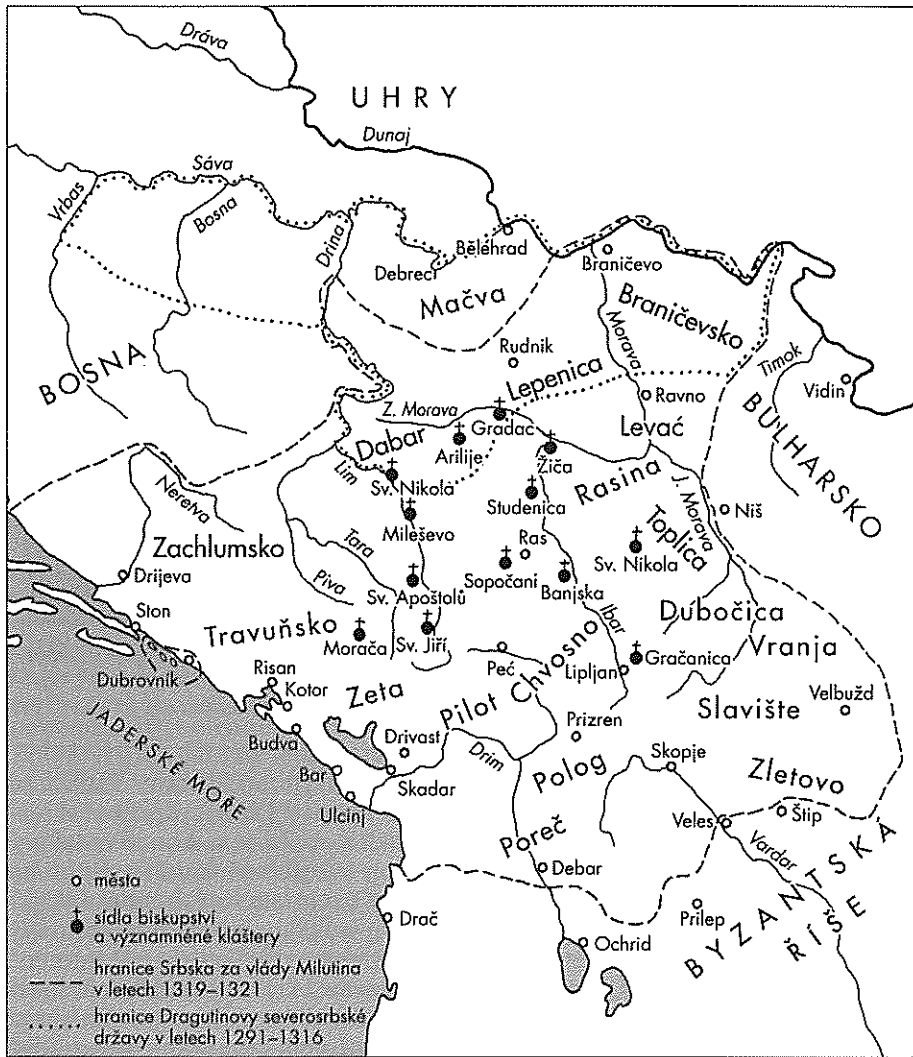
dálně rozdroben a srbská státnost ohrožena.

Dragutin navázal na zahraniční politiku svého otce. Pokračoval v protibyzantské koalici, v níž se kromě Karla z Anjou a Dragutina angažoval také epirský despot Jan Angelos. Jednání vyvrcholila roku 1281, kdy byla koalice připravena zasáhnout proti byzantské říši. Na její straně bojovali jak Srbové a Bulhaři, tak i příslušníci malých řeckých a latinských balkánských státeků. Srbská vojska přitáhla až do povodí řeky Vardaru, zatímco armáda Karla z Anjou připlula k albánskému pobřeží a odtud se vydala směrem na Soluň. Jejich postup však zastavily byzantské oddíly. Vojsko Karla z Anjou bylo poraženo a stáhlo se nazpět. Byzantská armáda také vytláčila Srby z Makedonie a hnala je až k Lipljanu v oblasti Kosova pole. Nesouhlas s dosavadní politickou linií, znásobený neúspěchem srbských vojsk, vyvolal odpor proti Dragutinovi, proti němuž se postavila i srbská církev. V čele opozice byl králův ctižádostivý bratr Milutin. Situace se stávala neudržitelnou a Dragutinovi neprospěl ani pád s koně, při němž si těžce zranil nohu. Všechny tyto okolnosti vedly k tomu, že se nakonec vzdal své moci ve prospěch bratra. Vymínil si však, že po Milutinově smrti nastoupí na srbský trůn jeho syn. Ve správě si ponechal část území na severu Srbska: župu Dabar a Moravica. V letech 1282–1284 získal ještě jako zeť uherské královny Alžběty do správy Bělehrad, Srem a Mačvu a uherský král Ladislav IV. Kumánský ho jmenoval místodržitelem. Historické území Mačvy se rozkládalo mezi řekami Sávou a Drinou a za vlády Bély IV. se stalo bánovinou se střediskem v městě Šabac. Dragutin později k svému území připojil také Braničevsko, když společně s bratrem Milutinem porazil v roce 1291 braničevská knížata Darmana a Kudelina, která několik let odolávala jak náporu uherských vojenských sil, tak Dragutinově tlaku. Bulharsko tak definitivně ztratilo bělehradskou a braničevskou oblast. V oblasti severní Bosny patřily pod Dragutinovu vládu župy Usora a Soli.

Dvojvládí Dragutina a Milutina se vyznačovalo specifickými rysy a mělo pro srbské země své klady i zápory. Každý z bratrů vládl v získaných a dobytých oblastech, které si rozdělili, jako samostatný panovník: problémy vnitřní politiky si řešil na svém území každý sám. Na mezinárodním poli, v otázkách zahraniční politiky srbského státu, zejména při vojenských akcích, vystupovali oba bra-

Reliéfní nápis královny Heleny (Jeleny) a jejich synů Dragutina a Milutina, kostel sv. Sergia a Bakcha, Skadar, 1292

Srbsko za králů Dragutina a Milutina

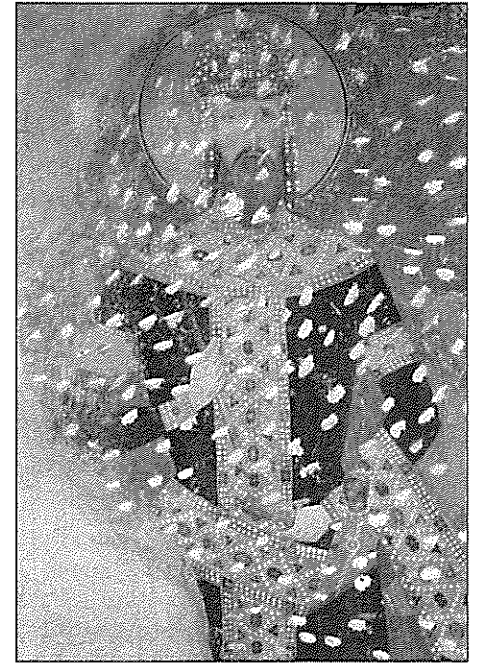
tři společně. Jako stmelující prvek vlády obou bratrů působila srbská pravoslavná církev.

Milutin projevil výrazné politické schopnosti. Navázal na politickou linii svého otce Štěpána Uroše I. a bratra Dragutina a vytvořil nakonec ze srbského státu mocný celek. Jako jeho předchůdci pokračoval v agresivní politice, proti-byzantská koalice se připravovala k novému úderu. Bylo patrné, že se Byzanc stane snadnou kořistí. Srbská expanze směřovala do oblastí Makedonie. Král

Milutin za pomoci Dragutina obsadil oblasti na horním toku řeky Vardar a byzantské město Skopje s okolím. Skopje se stala jeho sídelním městem. Aby se ubránila náporu koalice, použila byzantská říše všechny dostupné diplomatické prostředky a vyvolala v zázemí, na Sicílii povstání, které je známé jako „sicilské nešpory“ (1282). Revolta smetla Anjouovce z královského sicilského trůnu, a tak zachránilo Byzanc před nejhorším. Ta potom mohla soustředit své vojenské síly proti Srbům. Vojsko byzantského císaře Andronika II. Palaiologa posílené o tatarské oddíly zaútočilo proti Milutinovi, který musel dobytá území vrátit. Situace se stávala nepřehlednou. Milutin se spojil s Dragutinem a s jeho podporou porazil Tatary na řece Drimu. Získal napětí území, která musel předtím vrátit, a při další výpravě dobyl nové oblasti v západní Makedonii. Následovala srbská expanze na jih proti byzantské říši, kde Milutin opanoval téměř celou Makedonii a na dnešním albánském území dobyl město Drač, které později připadlo Filipovi z Tarentu (1305).

Někteří byzantští vojevůdci přecházeli na stranu krále Milutina. Ani výprava nového vojska, do jehož čela byl postaven jeden z nejlepších byzantských vojevůdců Michael Glavas, nesplnila očekávání konstantinopolského císaře. Ten se navíc cítil ohrožen Tatary. Začal proto už v roce 1297 jednat s Milutinem o mír, který měl být stvrzen dynastickým sňatkem. Přestože byl Milutin tehdy potřeť ženatý s Annou, dcerou bulharského cara Jiřího Tertera, nabízel mu císař Andronikos II. za ženu nejdříve svou ovdovělou sestru Eudokii. Zatímco Milutin s nabízeným sňatkem souhlasil, byzantská princezna prohlásila, že si krále nevezme, že zůstane věrná svému zemřelému manželovi a sňatek odmítla. Vyjednávání byzantské říše se Srby se protahovalo.

Pod tlakem politických okolností se nakonec císař rozhodl k osobní oběti a rozhodl se provdat za Milutina svou mladičkou, teprve pětiletou dcerku Simonidu Palaiologovnu pod podmínkou, že na srbský dvůr bude dopravena, až dospěje. Jednání o míru a o podrobnostech sňatku vedl za byzantskou stranu velký logothet Theodoros Metochites, který se koncem roku 1298 nebo začátkem následujícího roku vypravil z Konstantinopole do Srbska. Složitá jednání komplikovaná nejen politickou situací, ale také současným Milutinovým sňatkem

Král Milutin, freska, kostel sv. Bohorodičky Ljevišské, Prizren, kolem 1310

Královna Simonida, freska, Gračanica, kolem 1320

kem, který byl prý nelegitimní, skončila v roce 1299 dohodou a uzavřením nového sňatku. Jako věno Milutinovy čtvrté ženy Simonidy byla Srbsku ponechána dobytá makedonská území po linii Ochrid – Prilep – Štip. Nový Milutinův sňatek přinesl téměř dvacetiletý klid na srbsko-byzantské hranici. Příchodem Simonidy do Srbska začalo období postupné byzantinizace srbského státu, která vyvrcholila ve 14. století za vlády Štěpána Dušana. Těsné kontakty srbského státu s Byzancí posílily jeho mezinárodní postavení. Král Milutin se ocitl na vrcholu své moci.

Koncem 13. století ovládli Tataři z větší části Bulharsko a jejich blízkost ohrožovala také sousední srbské země. Když Milutin napadl tatarského vazala – vidinského knížete Šišmana,

obrátili Tataři svou pozornost k Srbsku. Milutin se snažil tatarské nebezpečí odvrátit a začal s nimi jednat. Obával se přímé konfrontace a raději ustoupil a svého nejstaršího syna Štěpána poslal s vybranými šlechtici jako rukojmí k Tatarům. Teprve po smrti tatarského chána Nogaje (1299), když vypukly mezi Tatary vnitřní spory o moc, bylo největší nebezpečí zažehnáno.

Milutinova nová politická orientace na byzantskou říši, dlouholetého rivala Srbska, znamenala změnu dosavadní srbské politiky. Narušila také vztahy Milutina s Dragutinem, protože ten byl dynasticky vázán k Uhrám a dlouhodobě s nimi spolupracoval. Mocenské spory obou bratrů vyvrcholily v otázce nástupnictví a vedly k občanské válce, která trvala téměř deset let. Podle dříve uzavřené dohody s Milutinem prosazoval Dragutin jako svého nástupce syna Vladislava. Milutin by ovšem rád viděl za svého následníka syna Štěpána, kterému se mezitím podařilo uprchnout od Tatarů. V roce 1308 ho otec pověřil – místo své matky Heleny – správou Zety a Travuňska. Štěpán byl po uherském vzoru titulován jako „mladý král“ (*mladi kralj*) a stal se potenciálním následníkem trůnu. Napjetí se stupňovalo. Nakonec se Milutinův syn Štěpán, kterému se nezamlouvala otcova příliš probyzantská politika, v jejímž pozadí stála královna Simonida, rozhodl chopit moci násilím. Srbská šlechta, na jejíž pomoc spoléhal, však jeho povstání proti otci nepodpořila a zachovala králi věrnost. Milutinova vojska pak porazila Štěpána a jeho stoupence u Skadaru. Svého syna Milutin tvrdě potrestal a správu nad jeho územím převzal do svých rukou sám.

V roce 1314 zemřela vdova po Štěpánu Urošovi I. Helena a v roce 1316 její syn a Milutinův bratr Dragutin, který ovládal území na severu srbské državy: Braničevsko a Mačvu. Aby se zbavil možného odpůrce, nechal Milutin Dragutinova syna Vladislava, který byl soupeřem jeho syna v nástupnictví na srbský

trůn, uvěznit. Pak chtěl nově uspořádat vnitřní poměry v srbském státu a upevnit jeho hranice. Usiloval o připojení oblasti Braničeva a Mačvy, které spravoval jeho bratr, a tak zabezpečit svou severní hranici. Narazil však na odpor Uher, k nimž se přidali další nepřátelé srbského státu. Pod vedením uherského krále Karla Roberta vznikla koalice složená ještě z chorvatského bána Mladena Šubiće a Filipa z Tarentu. Vojska této protisrbské koalice pak dobyla zpět část bývalého uherského území. Milutin ztratil Mačvu a nepodařilo se mu zachránit ani Bělehrad, pod jeho panstvím zůstala pouze oblast Braničevska. Severní hranice Milutinovy državy zůstala tak na Dunaji, zatímco na jihu dobyl Milutin napětí přístavní město Drač (1319).

Od království k carství

Mládí Štěpána Uroše, staršího Milutinova syna, bylo pohnuté. Otec ho oženil s Theodorou, dcerou bulharského panovníka Smilce, který vládl zemi pouze nominálně. Když se Tataři pokusili zaútočit i na Srbsko, Milutin si vykoupil mír s nimi tím, že jako rukojmí poslal k Tatarům svého syna. Po smrti tatarského chána Nogaje se Štěpán Uroš vrátil do Srbska a otec mu dal do správy okrajové oblasti srbského státu (Zetu, Travuňsko). Počítal s tím, že se v budoucnu ujme srbského trůnu. Ale poté, co se Milutin smířil s bratrem Dragutinem (1312), bylo nástupnictví Štěpána Uroše ohroženo. Proto tvrdě usiloval o vládu v Srbsku a postavil se proti svému otci. Vzpoura však skončila nezdarem, Milutin syna zajal a údajně ho dal za trest oslepit. Poté ho i s rodinou, manželkou a dvěma dětmi Dušanem a Dušicou, nechal dopravit do Konstantinopole do vězení (1314). Andronik II. vykázal budoucímu srbskému králi palác a zajistil mu existenční prostředky. Štěpán Uroš strávil v tomto „domácím vězení“ asi sedm let. Krátce před svou smrtí povolil Milutin na přímlovu srbských arcibiskupů Nikodima a posléze Danila II. svému synovi návrat do Srbska.

Po Milutinově smrti (1321) vypukly v Srbsku boje o nástupnictví. Na trůn si vedle Štěpána činil nárok také mladší Milutinův syn Konstantin a Dragutinův syn Vladislav. Dynastické spory vedly nakonec v Srbsku k domácí válce, která trvala více než rok a oslabil mezinárodní postavení srbského státu. Místní šlechta využila sporů a ovládla některé okrajové oblasti srbského státu (například Branivojevići Zachlumsko). Jeden Štěpánův rival, syn byzantského princezny Simonidy, Konstantin ve válce zahynul. Druhý, Dragutinův syn Vladislav, ovládl s pomocí Uher a Bosny asi tři roky oblasti na severu, kde panoval kdysi jeho otec. Poté byl však přinucen hledat útočiště v Uhrách. Z bojů o nástupnictví vyšel nakonec vítězně Milutinův syn Štěpán, který se chopil moci a vládl deset let jako Štěpán Uroš III. (1321–1331). V roce 1322 byl slavnostně korunován srbským patriarchou v Žiči na srbského krále a jeho syn Dušan se stal „mladým králem“ (*rex iunior*). K zabezpečení vnitřní stability srbského státu přispěla také skutečnost, že se Štěpán rozhodl předat svému synovi do správy oblasti na jihu: Zetu a Travuňsko.

Neklidná situace nebyla po Milutinově smrti jenom v Srbsku. Také byzantská říše procházela dlouhou krizí. Koncem 13. století tu propukly dynastické

spory o nástupnictví mezi Palaiologovci. Hlavními aktéry dramatu, které v roce 1321 přerostlo v občanskou válku, se stali císař Andronik II. a jeho vnuk Andronik III. Občanská válka, která trvala až do roku 1328, změnila poměry v byzantské říši a rozdělila slovanské státy na Balkáně na dva tábory. Do války, nazývané válka „dvou Androniků“, se zapojili Srbové i Bulhaři, nejvíc z ní však profitovali osmanští Turci. Na stranu císaře Andronika III. se postavil bulharský car Michal Šišman, makedonská města a část Thrákie. Srbové podporovali Andronika II., protože Štěpán Uroš III. měl za ženu jeho vnučku Marii Palaiologovu, se kterou se po smrti své ženy Theodory roku 1326 oženil. Srbsko, které chtělo ze sporů v byzantské říši vytěžít co nejvíce, zahájilo expanzi do oblasti Makedonie. V nástupnickém boji zvítězil nakonec mladý Andronik III., který se lstí zmocnil Konstantinopole. Andronik II. pod tlakem abdikoval a odešel do ústraní kláštera.

Ve snaze zabránit pronikání Srbů na byzantské území, uzavřel Andronik III. Palaiologos s Bulhary koalici proti Srbsku. Válku proti Srbsku zahájili spojenci na jaře 1330, kdy Andronik III. obsadil oblast Makedonie. Štěpán Uroš se obával vojenských sil koalice, a proto se snažil uzavřít s Bulhary mírovou dohodu. Ti ji však odmítli. Bulharská a srbská vojska se střetla 15. července 1330 v bitvě nedaleko Velbuždu (Kjustendil), kde došlo k jedné z největších srbsko-bulharských bitev. Na srbské straně se bojů zúčastnili také katalánští těžkooděnci. Bulharské vojsko představovalo pestrou směsici národností – vedle Bulharů se v něm angažovali valašští, tatarští a osetinští žoldnéři. V dramatické bitvě byla tato armáda na hlavu poražena a bulharský car Michal zahynul na útěku. Bulharská strana byla přinucena uzavřít se Srbskem mír a přijmout za svého panovníka Ivana Štěpána – syna zapuzené bulharské carevny, která byla dcerou srbského panovníka. Na památku svého vítězství nechal Štěpán Uroš III. vystavět klášter Dečani. Podle něho bývá také nazýván Štěpán „Dečanski“. Vítězná bitva posílila prestiž Srbska. Srbové pronikli na území dnešního Řecka, do Thesálie a Epiru, v Makedonii okupovali oblast kolem řek Vardaru a Strymonu, kterou kdysi obsadil již král Milutin. Severní Makedonie se stala součástí srbského státu. K Srbsku bylo připojeno také okolí Niše. Srbská vojska operovala hluboko v bulharském vnitrozemí, kde se dostala až k hlavnímu městu bulharského státu Trnovu. Srbsko však ovlivňovalo bulharskou politickou scénu jen krátce. Sestra Štěpána Dušana Anna a její syn, který byl znovu dosazen na bulharský trůn, byli brzy z Bulharska vypuzeni; k moci se dostal Ivan Alexandr.

Svími výboji posílil Štěpán Uroš III. mocenské pozice svého státu. Jeho vláda byla předzvěstí budoucího vývoje srbského středověkého Srbska, které dospělo k svému vrcholu za vlády jeho syna Dušana, kdy se stalo vůdčí mocností na Balkáně. Vítězná bitva u Velbuždu a totální porážka bulharských vojsk otevřela Srbsku cestu k nevídanému mocenskému vzestupu, kdy během necelého čtvrtstoletí se srbská monarchie stala bezkonkurenčně nejsilnější balkánskou velmocí a dovršila tak proces zahájený koncem 12. století zakladatelem dynastie Štěpánem Nemanjou. Za 150 let se srbský stát změnil z malé národní državy, zcela závislé na mocných sousedech, v rozsáhlou balkánskou říši, která měla heteroetnický a multikulturní charakter. Vzrůst moci srbského státu na jedné straně umožnilo, na druhé omezovalo těsné sepětí s byzantskou říší.

Car Dušan s carevnou Helenou, freska v Lesnovu, 1349

K postupné byzantinizaci srbského státu přispívaly dynastické sňatky mezi Nemanjići a cařihradským panovnickým dvorem, zejména poslední sňatek krále Milutina s byzantskou princeznou Simonidou. Recepce byzantských státoprávních prvků se promítla do všech oblastí života srbského národa. Pod vlivem byzantských státních struktur docházelo ke změnám v mocenských strukturách srbského státu, byly přejímány zvyklosti byzantského dvora s celou jeho zkostnatělostí a pompézností. Proces byzantinizace (grecizace) srbského státu dospěl k svému vrcholu za vlády syna Štěpána Uroše III. – Štěpána Uroše IV. Dušana (1331–1355). V době jeho panování dosáhl srbský stát největší územní rozlohy a zažil nebývalý kulturní i civilizační rozkvět.

Mladý Štěpán Dušan se proslavil již v bitvě u Velbuždu, kde se vyznamenal „svou osobní chabrostí i uměním taktickým“. Osobní vztahy mezi Štěpánem Dušanem a jeho otcem Štěpánem Urošem III. se však brzy nato zhoršily. Situace se vyhrtila v létě roku 1331. Podobně jako několik jeho předků povstal Štěpán Dušan proti vlastnímu otci a chtěl ho zbavit trůnu a moci. Stejně jako Štěpán Dragutin a Štěpán Uroš III. zahájil i on svou rebelii občanskou válku. Jeho otec se ho sice pokoušel několikrát vylákat k sobě a zabít, ale Štěpán Dušan využil léčku a nabízená pozvání odmítl. Za pomoci zetských šlechticů (*vlastelů*) se po několika měsících bojů nakonec zmocnil trůnu. Svrženého vladaře nechal uvěznit v pevnosti Zvečan, kde byl Štěpán Uroš III. po dvou měsících zardoušen. Podle svědectví Grigorije Camblaka, bulharského emigranta a *igumena* kláštera v Dečanech, se Štěpán Dušan dopustil vůči svému otci a zakladateli kláštera velmi hanebného zločinu.

Nového srbského panovníka Štěpána Uroše IV. Dušana korunoval 8. září 1331 srbský arcibiskup Danilo II. před srbským sněmem (*sabor*) a za přítomnosti všech představitelů srbské církve. V zahraniční politice pokračoval Ště-

pán Dušan v expanzivní politice svého děda, krále Milutina. Ve snaze zabezpečit si své východní hranice a získat nového spojence navázal přátelské vztahy s Bulharskem. S jeho panovníkem Ivanem Alexandrem uzavřel smlouvu o spojenectví. Nový pakt byl stvrzen svatbou Štěpána Dušana a Heleny, sestry Ivana Alexandra. Pro obě smluvní strany byla dohoda výhodná, a tak po další dvě desetiletí nevznikly mezi oběma státy žádné vážnější rozpory.

Po zabezpečení hranice s Bulharskem obrátil mladý srbský panovník svou pozornost znovu k Byzanci. Jeho výbojná politika mu v prvních letech vlády přinesla četné územní zisky. Dobyl další část Makedonie s městy Ochrid, Prilep, Voden (Edessa), Kostur a Strumice a podařilo se mu proniknout až k městu Serres-Ser (Serrai). Jeho vojska dokonce oblehla byzantskou Soluň na makedonském jihu. Zatímco na bulharské hranici panoval mír, srbsko-uherské poměry se stávaly neklidným. Schylovalo se k válce. Aby nemusel bojovat na několika frontách a neměl nepřátelskou Byzanc v zádech, rozhodl se Štěpán Dušan uzavřít s byzantským císařem Andronikem III. mír. K setkání obou panovníků došlo pod soluňskými hradbami v roce 1334. Po mírových jednáních se Štěpán Dušan vzdal části dobytých makedonských území.

Zatímco na východě srbského území panoval dočasný klid, na západě vypukla válka s Uhrami. Uherská vojska v čele s králem Karlem Robertem pronikla hluboko do srbského území a dostala se až do oblasti významného kláštera Žiča. Srbskému vojsku se však podařilo postup nepřítele zastavit a zvrátit celý průběh bojů natolik, že skončily srbským vítězstvím. Dokonce území části Mačvy při severní srbské hranici bylo přičleněno k srbskému státu. Po uklidnění vztahů s Uhrami zaútočil Štěpán Dušan na území dnešní Albánie. V bojích, které probíhaly v letech 1336–1340, porazil albánská oddíly tvořené tamní šlechtou. Do jeho rukou padl s výjimkou města Drač celý kraj. Dušanova expanze pokračovala dále na jih. Vpadl do oblasti Epiru v dnešním Řecku a podrobil si byzantské území až po město Janinu (Ioannina). Veškerá dobytá území připojil k srbskému státu.

K novému zvratu v srbsko-byzantských vztazích došlo po roce 1341. Tehdy zemřel císař Andronik III. a protože po sobě zanechal pouze nezletilého syna Jana V. Palaiologa, objevilo se v byzantské říši několik претендентů na císařský trůn. Vytvořily se dvě politické skupiny: na jedné straně stáli stoupenci nezletilého Jana V., na druhé přívrženci vojevůdce Jana Kantakuzena, který byl mezi tehdejší byzantskou aristokracií nejvýraznější postavou. Mezi oběma skupinami vypukly boje, které trvaly mnoho let. Občanskou válku navíc zkomplikovalo velké povstání s náboženským a sociálním podtextem, známé jako povstání *zelotů* (horlivců), jehož centrem se stala makedonská Soluň. Štěpán Dušan vycítil příležitost a využil dlouholetých sporů o byzantský trůn ve svůj prospěch. Podobným způsobem ovšem zareagovali na byzantské nesnáze Bulhaři a ze situace těžili i osmanští Turci, kteří se od této doby trvale objevují na mapě i v historii Balkánu.

Štěpán Dušan umně lavíroval ve víru politického dění. V byzantské občanské válce se zpočátku přiklonil na stranu Jana VI. Kantakuzena. Tento výborný velitel, diplomat a vzdělanec patřil k představitelům thrácké provincionální šlechty a kromě majetku v rodné Thrákii měl pozemky v Thesálii a majetek v Konstantinopoli. Patřil k odpůrcům regentské vlády císařovny-vdovy Anny

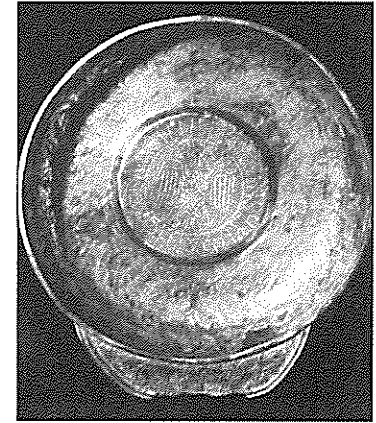
Savojské, v roce 1341 uzurpoval císařský trůn a prohlásil se v Dimotice byzantským císařem. Štěpán Dušan s ním v roce 1342 uzavřel spolek. Spojenectví netrvalo dlouho, protože se Srbsko záhy postavilo na druhou stranu, hájící nároky právoplatného dědice byzantského trůnu Jana V. V jejím čele stála kromě císařovny Anny Savojské zejména vrchní velitel byzantského loďstva Alexios Apokaukos a konstantinopolský patriarcha Jan XIV. Kalekas. Změna Štěpánovy politické orientace vyvolala konflikt mezi ním a jeho dřívějším spojencem Kantakuzenem, který Srbům obsadil některá města, která jim prozatím patřila. Srbská odvěta na sebe nedala dlouho čekat. Již v roce 1343 podnikl Dušan proti Kantakuzenovi a jeho stoupencům tažení. Angažovanost srbského krále ve vnitřních sporech byzantské říše měla pro Srbsko ovšem negativní důsledky. Nepříznivě se totiž projevila na severní hranici srbského státu, kde se znovu povážlivě zhoršovaly vztahy s Uhrami.

Zatím Jan Kantakuzen hledal místo Srbů nového spojence, aby posílil své vojsko proti Štěpánu Dušanovi. Povolal proto do své armády i turecké oddíly. Z hlediska budoucího vývoje na Balkánském poloostrově se jednalo o osudovou chybu. Začleněním svých oddílů do byzantské armády Turci poprvé dostali možnost – zatím nepřímo – ovlivňovat politiku na Balkáně. Díky tureckým posílám porazila Kantakuzenova vojska v roce 1344 Srby u Stefaniany (Stefanina), ale pak se srbská armáda vzchopila a dobývala na jihu Makedonie jedno město za druhým. Nakonec si v roce 1345 podmanila i město Ser, které již předtím krátce ovládla.

Politická krize v byzantské říši se prohlubovala, eskalovala i občanská válka. V roce 1345 vypukla v Konstantinopoli a v Soluni povstání. Kantakuzen využil zmatků a v roce 1347 se zmocnil hlavního města Konstantinopole a tím i zbytku byzantské říše. Jako císař Jan VI. vládl místo legitimního císaře Jana V. Palaiologa, jehož oženil se svou dcerou. Komplikovaná situace v Byzanci umožnila srbskému panovníkovi nadále zasahovat do jejich vnitřních poměrů a pokračovat v expanzivní politice jižním směrem. Přes Makedonii pronikl Štěpán Dušan do dalších oblastí dnešního Řecku a Albánie a do konce roku 1348 se v srbských rukou ocitla rozsáhlá řecká území: vedle celé Makedonie (s výjimkou Soluně) se ocitl pod Dušanovou mocí Epiros, Aitolie, Akarnánie, Thesálie a Albánie (s výjimkou Drače).

Radost z vítězného postupu Srbů komplikovala situace v Bosně. Štěpán Dušan chtěl získat nazpět oblast Zachlumska a podporoval proto bosenské bogomily v odporu proti jejich panovníkovi. Dostal se tak do konfliktu s bosenským bánem Štěpánem II. Kotromaničem, který se obával, aby Dušan neusiloval také o získání Bosny. Jako prostředník mezi oběma rivaly vstoupily do hry také Benátky, ale jejich přístup byl spíše laxní. Situace se vyhrotila v roce 1350, kdy srbský panovník Zachlumsko síce vyplnil, ale nedobyl.

Rokem 1348 výboje Štěpána Dušana v podstatě skončily. Nepodařilo se mu plně realizovat všechny plány, které měl, tedy ovládnout celé území byzantské říše a zejména podmanit si její hlavní město – Konstantinopol, stejně jako se to nepodařilo mnoha jeho předchůdcům, jako byli například bulharští panovníci Symeon nebo Ivan Asen II. Přesto se rozsah jeho státu novými územními zisky téměř zdvojnásobil. Malá država prvních Nemanjičů se změnila v obrovskou říši,

Stříbrný pozlacený talíř cara Dušana s císařským emblémem uprostřed, 14. století

která sahala od Jaderského moře k Egejskému a od Dunaje a Sávy ke Korintskému zálivu. Srbsko vyšlo z boje s Byzancí o hegemonii nad Balkánem vítězně a stalo se nejmocnějším státem Balkánského poloostrova. Těžiště Dušanova státu neleželo jako u jeho předchůdců v žádné z původních srbských oblastí – ani ve vnitrozemské Rašce, ani v přímořské Zetě, ale centrem se nyní stala Makedonie ležící na bývalém území byzantské říše. Dušanův dvůr sídlil nejčastěji ve Skopji.

Opojen svými válečnými úspěchy se Štěpán Dušan začal vážně zabývat myšlenkou na posílení své mezinárodní prestiže a povýšení svého statutu v hierarchii středověkých východních panovníků. V čele této „rodiny panovníků“ stál byzantský císař a tato hierarchická struktura byla pevně stanovena a petrifikována. Štěpán Dušan usiloval o převzetí role, kterou dosud hrála na Balkánském poloostrově byzantská říše, a proto se rozhodl, že se prohlásí carem. Neusiloval však pouze o titul srbského cara, ale chtěl svou politickou kariéru završit postem nejvyšším a stát se také panovníkem Byzantinců (*Romajů*). K dosažení svého cíle musel Štěpán Dušan překonat řadu překážek. Silou i ústupky si vynutil souhlas byzantské (řecké) šlechty na podmaněných územích. Složitá jednání také probíhala s athoskou Protatou o území Svaté hory, posvátného místa ortodoxní církve, které Štěpán Dušan předtím přičlenil k svému státu. Jeho *logothetu* Chrsovi, který jednání na Athosu vedl, se podařilo uzavřít kompromis s představeným Svaté hory.

O Vánocích roku 1345, po dobytí významného města Seru, se Štěpán Dušan prohlásil „carem Srbů a Řeků“. Podle dobových zvyklostí bylo ovšem nezbytné, aby nového cara korunoval nejvyšší představitel církve. Konstantinopolský patriarcha ani papež nepřicházeli z politických důvodů v úvahu, a tak se Štěpán Dušan rozhodl povýšit dosavadní status srbské pravoslavné církve. Za přítomnosti bulharského trnovského patriarchy, ochridského arcibiskupa a zástupce Svaté hory (Athosu) byl začátkem roku 1346 arcibiskup Joanikije, hlava srbské národní církve, prohlášen patriarchou srbské ortodoxní církve. V cestě Dušanově císařské (carské) korunovaci už nic nestálo. Na Velikonoce roku 1346 se ve Skopji, kde tehdy sídlil dvůr Štěpána Dušana, konala velkolepá slavnost. 16. dubna 1346 zde byl Štěpán Dušan korunován patriarchou Joanikijem na „cara Srbů a Řeků“ (*basileus kai autokrator Serbon kai Romaion*). Současně – jako univerzální vládce – rozhodl nový car o korunovaci svého syna Uroše „králem všech srbských a přímořských zemí“, které mu formálně poskytl do správy. Vrchní moc nad celou říší ovšem i nadále vykonával sám.

Korunovace Štěpána Dušana carem vyvolala nepříznivou reakci a obavy v Byzanci. Zejména faktický byzantský vládce Jan VI. Kantakuzen, bývalý Dušanův spojenec a posléze jeho největší soupeř, se snažil co nejvíce oslabit vý-

Srbské carství za Štěpána Dušana (polovina 14. století)

znam a politický dopad Dušanovy korunovace. Z jeho iniciativy prohlásil konstantinopolský patriarcha změny provedené v Srbsku za neplatné a uvrhl na Štěpána Dušana, patriarchu Joaníkija a veškeré srbské duchovenstvo klatbu (*anathema*). Pro Štěpána Dušana však tento krok neměl žádný praktický význam. Srbský panovník navíc dokázal navázat přátelské vztahy s Kantakuzenovým rivalem, právoplatným byzantským císařem Janem V. Palaiologem. Oba panovníci se uznali jako císaři, přičemž konstantinopolský vládce oslovoval Dušana jako svého strýce. Spolu s carským titulem přejal Štěpán Dušan a s ním celý srbský dvůr i mnohé byzantské zvyklosti a symboly. Purpurová a zlatá barva zdobila oděv srbského vládce. Listiny z jeho dvorské kanceláře byly opatřeny zlatou pečeti a červeným panovníkovým podpisem podobně jako v Byzanci.

Moc srbského cara Štěpána Dušana kulminovala a uznával ji také jeho současník, římský a český král Karel IV. Když se s ním na jeho cestě do Říma, kde měl přijmout korunu římského císaře, setkalo v únoru roku 1355 v Pise papežovo poselstvo směřující do Srbska, Karel IV. mu předal osobní list pro Štěpána Dušana. Vyjadřoval v něm sympatie a radost nad tím, že západořímská a východořímská císařská hodnost se nachází v rukou slovanských panovníků a že oba užívají „vznešeného jazyka slovanského“.

Stabilita Dušanovy obrovské říše byla však i v okamžiku jejího vrcholu ohrožována. Roku 1354 zaútočila na srbské území znovu uherská vojska. Akutní, mnohem nebezpečnější hrozbou se však stali pro Dušana na jihu osmanští Turci, kteří v téže době obsadili pevnost Kallipolis (Gelibolu), na evropském břehu Dardanel, a získali tak základnu pro své další výboje na Balkánském poloostrově. Do nebezpečné situace diplomaticky zasáhl papež Inocenc VI., který vytušil, jaké ohrožení hrozí křesťanskému světu ze strany Turků a začal proti nim organizovat odpor. Využil také okolnosti, že srbská církev byla dána do klatby, a pokusil se o obnovení vlivu římské kurie v srbských zemích (snad mu v tom měl napomáhat i zmíněný dopis Karla IV. Štěpánu Dušanovi). Výsledkem jeho úsilí se stal Dušanův slib, že uzná papežskou autoritu a bude bojovat proti Osmanům. Papež na oplátku zakročil u uherského krále Ludvíka I. a přiměl jej, aby proti Srbům nic nepodnikal. Náhlá smrt Štěpána Dušana 20. prosince 1355 však přervala další plány ambiciózního srbského panovníka.

Srbský stát a společnost za vlády dynastie Nemanjićů

Ze staršího období (zhruba od počátku státu do konce 12. století) se zachovalo jen nepatrné množství právních dokumentů (většinou listin). Srbská společnost se tehdy řídila převážně starým obyčejovým (zvykovým) právem. Během 13. a 14. století vznikla rozsáhlá srbská říše, která v době největšího rozkvětu zahrnovala vedle vlastního Srbska také Albánii, Makedonii, Epiros a Thesálii. S jejím mohutným rozvojem se objevila potřeba dodržovat ve vnitřní a vnější politice určité zvyklosti. Vystala nutnost sestavit a kodifikovat právní normy, kterými by se společnost závazně řídila. Rostl počet právních dokumentů (listiny, mezinárodní smlouvy, zákony), které se vedle zvykového práva staly nedílnou součástí srbského právního systému.

K nejstarším listinám patří zakládací nebo darovací listiny klášterů, jako byla Chilandarská listina (1198–1199) Štěpána Nemanji, zlatá bula pro klášter Žiča (1220) Štěpána I. Provověnčaného, listina pro klášter Sv. Jiří u Skopje (1299–1230), zlatá bula pro klášter sv. Štěpána v oblasti Kosovské Mitrovice (1313–1318) a zlatá bula pro Gračanici (1321), všechny tři od krále Milutina, a řada dalších od Štěpána Dečanského (zlatá bula pro klášter Dečani z let 1330–1336), Štěpána Dušana a Uroše. Darovací listiny ošetřovaly i právní a majetkové vztahy mezi panovníkem a šlechtou. Mezinárodní smlouvy upravovaly právní, zejména obchodní vztahy Srbska k městským republikám Dubrovníku (1186, Štěpán Nemanja; 1349, Štěpán Dušan) a Benátkám.

Jako v oblasti církevního práva patřil na srbském území k nejznámějším a nejvýznamnějším právním kodexům *Nomokanon sv. Sávy* (*Svetosavska krmčija*), vytvořený na byzantském právním základě, tak v oblasti civilního práva to byl *Zákoník cara Štěpána Dušana*, který se zachoval v 25 rukopisech pocházejících z 14.–19. století. Panovník v něm vystupuje jako tvůrce i garant práva. Zákoník patří nejen k nejvýznamnějším památkám srbského středověkého práva, ale i středověké literatury. Zachycoval právní stav srbského státu ve 14. století a obsahoval v konečné redakci celkem 201 článků. Kodifikoval stará zákonná ustanovení a zvykové právo a obsahoval také prvky byzantského práva. Čerpal je ze slovanského tzv. *Justiniánova zákoníku*, který nemá se sbírkou *Corpus iuris civilis* císaře Justiniána nic společného. Jedná se o kompilaci 33 byzantských zákonů (například *Nomos georgikos*) a zkrácené slovanské verze (1347–1348) byzantské *Syntagmy*, sbírky církevního a občanského práva, sepsané v roce 1335 soluňským mnichem a znalcem kanonického práva Matijou Vlastarem, který čerpal z byzantských právních sbírek *Novellae*, *Basilikai* a *Procheiron*. První verze Dušanova Zákoníku se 135 články byla vyhlášena roku 1349 na sněmu ve Skopji. Po pěti letech bylo na sněmu v Seru k Zákoníku doplněno dalších 66 paragrafů. Na základě Zákoníku cara Dušana můžeme dobře rekonstruovat nejen sociální, ale také etnickou strukturu srbské společnosti v polovině 14. století. Zákoník vymezuje práva a povinnosti světské a duchovní šlechty („vlastelů“) k jejich soukromému vlastnictví, upravuje jejich vztahy a povinnosti vůči panovníkovi a poddaným a garantuje i určitá práva poddaných vůči vrchnosti. Zákoník cara Dušana bývá často srovnáván se zákoníkem *Majestas Carolina*, který nechal sestavit Dušanův současník Karel IV. V obou se objevuje například idea právního státu.

Na územích dobytých za Štěpána Dušana byly ponechány původní byzantské správní orgány a soudy. Nejvyšší funkce však byly svěřeny představitelům srbské šlechty. Za Dušanovy vlády dosáhl růst správního aparátu, státní byrokracie největších rozměrů a přispěl tak k centralizaci srbského státu. Protože srbský stát vznikl propojením řady rozdílných území s etnicky odlišným obyvatelstvem, zabýval se Dušanův Zákoník a také některé jeho listiny i postavením nesrbských etnik. Patřili k nim romanizovaní starousedlíci označovaní Srby jako Latinové, kteří se v přímořské oblasti živil převážně jako námořníci, rybolovci a obchodci, malá skupina německého etnika – Sasové, kteří se jako horníci zabývali exploatací rud, dále polonomádští Albánci a Vlaši, a také Řekové

(Byzantinci). Zvláštní postavení měli Vlaši, původní románské obyvatelstvo Balkánu, které se pod vlivem postupující slovanské kolonizace stáhlo do nepřístupných oblastí a obývalo hornaté části Zety a Makedonie. Vlaši se podobně jako Albánci věnovali pastevectví na vysokohorských loukách. Vedli polokočovný život a přes léto putovali s dobyt看kem po horských planinách, v zimě se usadili v pasteveckých osadách – „katunech“. Žili patriarchálním způsobem ve velkorodinách (Dragobratići, Bobojevcí, Vojisilci). V čele jejich samosprávných celků – „knežin“, stáli stařešinové (*knezi, vojvodové*), kteří disponovali soudní pravomocí. Vlaští pastevcí odváděli majitelům pastvin dávky v hodnotě jednoho dílu svého stáda a pásli jeho stáda.

S dynastií Nemanjićů je spojeno nejvýznamnější období vývoje srbského středověkého státu. Srbsko se díky obratné dynastické, diplomatické i vojenské politice svých vládců stalo silným centralizovaným státem. Na jeho počátku byla malá hornatá země Raška a její představitel velký župan (*veliki župan*); pak se Srbsko za vlády Štěpána Prvovněčaného změnilo v království v čele s králem (*kralj, krales*) a dosáhlo svého vrcholu v době carství, v jehož čele stál car Štěpán Dušan (*car, i samodržec, basileus kai autokrator*). S postupující byzantinizací srbského dvora pronikala do srbského prostředí byzantská terminologie a titulatura, byzantské symboly panovnické moci i dvorský ceremoniál. Byzantské zvyklosti ovlivňovaly každodenní život panovníka a srbské šlechty, oděvem počínaje, uměním a architekturou konče. Symbolem panovnické moci se stalo „kopi“, které bylo Štěpánu Nemanjovi „svěřeno Bohem“ (*bogom darovanoje kopije*). Moc srbského panovníka pocházela z Božích rukou, měla teokratický původ a charakter. Vláda přecházela u Nemanjićů z otce na syna. Šlo již o dědičnou dynastii, jak to dokládají prameny z 13. a 15. století, které uvádějí, že panovníci nastupovali v Srbsku na „dědův a otcův trůn“ nebo na „trůn rodičů“ (*prjestolje dedov i otčin, pristolje moich priroditelj*).

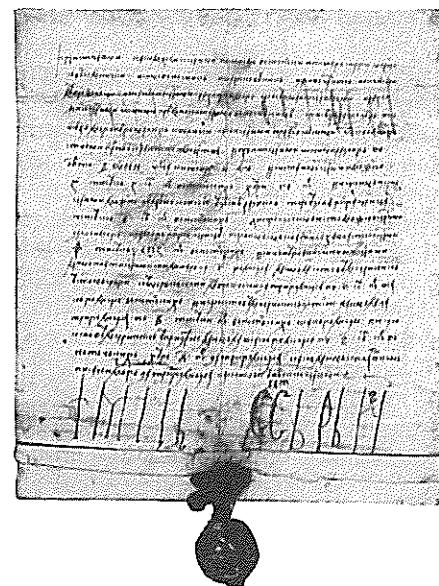
V rukou panovníka se soustřeďovaly nejvyšší vojensko-organizační, soudní a zákonodárné pravomoci. Jeho poradním orgánem byla dvorská rada (*dvorski savet*), kterou tvořili významní představitelé srbské šlechty, nezřídka panovníkovi příbuzní. Srbský panovnický dvůr (*palata*) neměl ve vrcholném středověku, tedy ani za vlády králů Milutina, Štěpána Dečanského a cara Dušana své stálé místo. Neexistovalo hlavní město srbského státu. Panovník měl několik rezidencí a dvůr se stěhoval podle jeho pobytu; sídlil například ve Skopji, Prizrenu nebo Seru. Vedle spravování vnitřních záležitostí svého státu se musel panovník dobře orientovat v zahraniční politice. Reprezentoval zemi v mezinárodních vztazích, uzavíral mírové a obchodní smlouvy, uděloval privilegia (například Dubrovniku). Zdrojem panovnickových příjmů byly královské regály (*regalia*) – výsadní práva vladaře na vybírání celních poplatků, výhradní vlastnictví dolů a výhradní právo razit mince. Tato práva byla často za vydatný zisk prodávána cizím podnikatelům. Každodenní nákladný život panovníkova dvora byl financován i z řady dalších daní a mimořádných důchodů, které plynuly například z držby půdy pobřežními městy Bar a Budva, z provozování trhů, ze křtů, ze svateb. Někdy přežívala ještě platba v naturální rentě (žito, žaludy na výkrm královských prasat, tzv. *žirounina*). Vše se dalo zdanit – lidé, zemědělské plodiny i lesní produkty, dobytek. Ve smlouvě s Dubrovnikem (1308) si král Mi-

lutin vymínil přednostní prodej „královského masa“, tj. masa z chovů na jeho statcích před masem, které prodávali ostatní trhovci; nerespektování tohoto práva bylo sankcionováno.

Zatímco teritoriální rozsah srbského státu se postupně měnil a vyvíjel v závislosti na územních výbojích srbských panovníků, jeho základní územněsprávní členění zůstávalo založeno na provinciích – župách, které ovládali představitelé významných srbských rodů, srbská aristokracie. Tato vyšší šlechta (*velika vlastela*), vyznačující se bohatstvím a podílem na politické moci, která vyplývala z jejich dědičného nezcizitelného pozemkového vlastnictví (*otčina, baština*), podporovala srbské vládcy v boji proti byzantské říši za nezávislost srbského státu. Její podpora však nebyla nezištná. V době slabé centrální moci si šlechta vytvářela na úkor moci panovníka svá vlastní silná panství, své domény. S postupující centralizací srbského státu se však její vztah k panovníkovi měnil. S upevňováním a posilováním moci srbského panovníka počínaje Štěpánem Prvovněčaným se šlechta, pokud se cítila ohrožena ve svém autonomním postavení a ve svých právech, dostávala do opozice proti panovníkovi. Zde pramení pozdější decentralizační snahy, které zesílily po smrti Štěpána Dušana a vedly k postupné destrukci srbského státu. K vyšší šlechtě patřili vedle panovníka a světské aristokracie rovněž příslušníci církevní hierarchie, která nabyla na vážnosti zvláště poté, kdy se Srbsko církevně osamostatnilo a získalo samostatné arcibiskupství.

Nejvyšší světská a církevní šlechta, která se postupně byzantinizovala, byla obklopena spoustou nižších hodnostářů, nižší šlechtou (*mala vlastela*). Drobná šlechta tvořila společně se srbskou ortodoxní církví páteř srbského státu. Přestože sociální stratifikace srbské společnosti byla zformována zhruba do konce 12. století, docházelo později k dalšímu prohloubení sociální diferenciace jednotlivých vrstev obyvatelstva. Tento proces zasáhl zejména nižší šlechtu.

Řada příslušníků šlechty žila na dvoře srbského panovníka, kde se odehrávaly hlavní události politického života země. Zastávali vyšší i nižší dvorské funkce, zasedali na sněmech (*zbor, sabor*) a zúčastňovali se poradních shromáždění panovníka. Nejbližší panovníkovi spolupracovníci a členové rodiny působili na dvoře jako jeho tělesná stráž, tvořili jakousi panovníkovu „ochranku“ (*chranjenije*), která byla pozůstatkem starší družiny. Za věrnou dvorskou i osobní službu panovníkovi byli velmožové odměňováni hmotnými statky,

Listina cara Dušana Dubrovničanům, 1349

Srbský patriarchát ve 14. století

„nevěrnost“ (*nevera*) – zrada na panovníkovi a vlastizrada se trestaly nejtěžšími tresty, konfiskací majetku i trestem smrti.

Podle svědectví starých listin patřil vedle panovníka k nejvyšším dvorským hodnostářům „kaznac“ (*veliki kaznac*) – pokladník (*kazinic, casnecius, comes camerarius*), později označovaný jako „protovestiarij“ (z řeckého *protovestiarios*), který spravoval vladařovy a státní finance a byl odpovědný za fiskální politiku státu. Měl ovládat finanční transakce a umět se orientovat v bankovním systému západní Evropy, měl být zdatným a zkušeným obchodníkem znalým etikety západoevropských panovnických dvorů se schopností domluvit se latinsky a italsky, měl být sám bohatý, aby mohl poskytovat panovníkovi půjčky a úvěr. Druhým vysokým dvorským úředníkem se stal „tepečija“ – vojevůdce (*tepečija*), který byl v řeckých pramenech označován synonymně jako „vojevoda“ (*boebodos*). Náplň jeho funkce není dosud zcela uspokojivě objasněna. Byl patrně správcem panovníkova dvora, obdobou západoevropského majordoma, spravoval panovníkovy statky a jeho funkce měla také vojenský charakter; jako zástupce panovníka velel vojsku. Z okruhu panovníkova dvora známe také řadu vojenských hodností: desátníky (*dekarchoi*), setníky (*setnikv, setnicus, kentarchoi*), padesátníky (*pentekentarchoi*), tisíčníky (*chiliarchoi*) a různé typy vojevůdců (*strategos, drungarios*), jejichž tituly pocházejí z byzantského prostředí. Ve vývoji hierarchie funkce „tepečiji“ se postupně objevil „velký tepečija“, který patřil i nadále k dvorským hodnostářům, a „malý tepečija“ – provinciální úředník. Rozpad funkce signalizuje její úpadek. Časem byla nahrazena podobně jako jiné funkce byzantskými tituly. V čele dvorské kanceláře stál od doby Štěpána Dečanského „logotet“ (*veliki logotet, z řeckého logothetes*), který zaznamenával usnesení sněmů, formuloval zákonná ustanovení, koncipoval panovnícké listiny a listy, které prepisovalo nižší duchovenstvo (djakové). Požadavalo se po něm, aby měl vysoké vzdělání, byl sečtělý v církevních knihách a znalý právních norem, uměl cizí jazyky, zejména řečtinu, a byl dovedným stylistou. Z byzantského prostředí pocházel také titul *kefalija*, který označoval představitele lokální správy, místního administrativního zástupce panovníka s civilní a vojenskou pravomocí. Jmenoval a odvolával ho panovník, kterému byl osobně zodpovědný. K významným osobám dvora patřil maršálek (*konjušar, protostator*), který měl vrchní dohled nad královskými stájemí a se svými podřízenými se staral o tehdejší hlavní dopravní prostředek – koně, a mečník (*spatar*), který dbal o panovníkovu výzbroj. O jeho nejintimnější osobní pohodlí pečoval komorník (*postelnik*), který měl na starosti panovníkovo lože a oděv. Na královské číšníky, kteří obsluhovali hosty při slavnostních tabulích, dohlížel „vrchní číšník“, „sluha“ (*sluga, veliki sluga*), který sloužil panovníkovi také v soukromí. Podobně jako na jiných evropských dvorech to byla vysoká funkce a zastával ji obvykle významný představitel srbské aristokracie. Z šlechtického rodu pocházel i *stavilac*, který se staral o zásobování panovníkova dvora, o dostatek potravin ve spížích a zodpovídal za přípravu jídla na královském stole.

Zemědělská hospodářství byla označována v byzantských pramenech jako *gonikon ktéma* nebo *gonikeia*. Majitelé dvorců a představitelé vsí (*gonikarioi*) byli svobodnými obyvateli. Srbské prameny z první poloviny 13. století je označují

termínem *voini* a *voinici*, latinské jako *milites* a řecké jako *stratiotai*. Šlo v podstatě o nižší šlechtu, zčásti, jak tomu nasvědčují termíny, o šlechtu vojenskou (rytíře), která měla povinnost vojenské služby. Později, od 14. století, se pro ně podle pramenů vžil v domácím prostředí označení *vlasteličiči*. Někdy se o nich mluví vzhledem k jejich vztahu k županovi jako o „lidech župana“ (*županići*, *župljani*). Zatímco vyšší srbská šlechta vlastnila své statky od 13. století většinou dědičně, část nižší šlechty – podobně jako v Byzanci – je dostávala na dobu svého života za povinnost vojenské služby pouze dočasně propůjčeny do užívání. Vojenské statky byly zřizovány na dobytých územích. Jejich počet a nárůst tedy souvisel s vojenskými výboji jednotlivých panovníků. V byzantském prostředí se pro ně původně vžil název *stratiotika ktemata*; jejich držitel – voják (*stratiotes*) půdu sám obdělával a nevlastnil žádné závislé rolníky. V první polovině 12. století byly v Byzanci zavedeny „pronie“ (*pronoia*), pozemky, které byly užívatelům – vojákům, kteří ve vojsku sloužili jako těžkooděnci, přidělovány i s usedlými lidmi. Závislí rolníci (*paroikoi*), kteří obhospodařovali takové statky, museli držitelé odvádět dávky a plnit řadu povinností a služeb. Byzantská „pronie“ byla blízkou obdobou západního léna a diskuse o její podstatě se vedou v historiografii dodnes. Systém byzantské „pronie“ se stal vzorem pro její zavedení v dalších zemích. V Srbsku se se systémem „proní“ setkáváme poprvé za vlády krále Štěpána Uroše II. Milutina v jeho listině vydané pro klášter Sv. Jiří u Skopje (1299/1230). Držení pronie bylo pevně spjato s vojenskou povinností; mohla se zdědit, ale nástupce nebo dědic musel vykonávat vojenskou službu pro panovníka. Držitel pronie se nazýval *pronjár* a nemohl se svěřeným majetkem volně disponovat, nikomu ho prodat nebo darovat.

Pozemkové panství bylo dílem majetkem panovníka, dílem vlastnictvím županů a příslušníků aristokracie, kteří ho zčásti dostali od panovníka darem. Tak se z původně svobodných a pouze na panovníkovi závislých obyvatel jeho vsí a dvorců stávali darováním lidé závislí, nevolníci, kteří museli svému novému pánovi odvádět naturální dávky a robotovat na jeho pozemcích. Část půdy se prostřednictvím donací dostávala postupně také do vlastnictví církve a jejích institucí, zejména klášterů. Je známo, že Štěpán Nemanja daroval v letech 1198–1199 klášterům Studenica, Bistrica a Chilandar na Athosu *sela i ljudi*. Štěpán I. Prvoventčaný rozlišuje v darovací listině (1220) pro klášter Žiča *vlastele i ubogih ljudi*, tj. drobnou šlechtu (*vlasteličiči*, *voinici*) a chudé lidi (popy, kočovné pastevce Vlačy a zemědělce). Církevní vlastnictví se nazývalo *metohije* (z řeckého *metochia*, *metochion*). Poddaní zemědělci hospodařící na církevní a klášterní půdě se nazývali podobně jako jiné zemědělské obyvatelstvo *meropsi* (*paroikoi*, *zemljani*, *Srblji*). Zachovali si však užívatelská práva ke svým hospodářstvím (*dominium utile*) a mohli se účastnit také soudů. To byly poslední zbytky jejich původního vlastnického práva a svobodného postavení. Odváděli vrchnosti daně: peněz (*perpera careva*) nebo naturální dávky, byli povinni dvěma dny roboty a pracemi v době senoseče a vinobraní. K půdě byli připoutáni a podléhali správní a soudní pravomoci svých pánů. Mohli však svého pána zažalovat, jestliže se příliš obohatoval na jejich úkor. Nemajetné, závislé obyvatelstvo středověkého Srbska tvořilo skupinu lidí, která se v pramenech nazývala *sebri*. Patřili sem zemědělství *meropsi*, pastevčtí Vlaši, tzv. *sokalnici*, někteří popové, otroci, trhovci.

Zemědělec oře, detail z cyklu o stvoření světa, klášter Dečani, okolo 1345

Vlastnictví vsí a pozemkového majetku rodů a (velko)rodin se nazývalo v latinských pramenech *patrimonium*. V pozdější době bylo v domácí slovanské terminologii označováno jako *djedina*, *dedine zemlje*, *plemenščina dedina*, *plemenita zemlja*, *plemenita baština* aj. V pramenech jsou doloženy také termíny, které bývaly používány k označení otroka (*rab*, *rob*, *otrok*, *dulos*, *ancilla*, *mancipium*) a sporadické zmínky o jejich prodeji a dovozu. Setkáváme se s nimi ještě koncem 13. a ve 14. století. Podle Zákoníku Štěpána Dušana bylo možno otroky prodávat a byli „věčným vlastnictvím pána“. Existovaly však výjimky. Vlastník nemohl prodat otroka-křesťana nekřesťanovi (čl. 21), ani ho darovat jako věno (čl. 44). V rané době nelze existenci otroků v srbském stejně jako v jiném slovanském prostředí popřít. V pozdějším období se však část otroků stala znevolněným obyvatelstvem: závislými rolníky-„meropsy“ nebo žili v jejich blízkém postavení a tyto termíny označovaly nevolníky a nevolnice a jiné služebné obyvatelstvo (služebníky a služky).

Politická stabilizace srbského státu ve 13. a 14. století umožnila jeho rychlý hospodářský rozvoj. Vedle zemědělské produkce se rozvíjela také řemeslná výroba. Ve starých srbských listinách, které stvrzovaly darování (donaci) majetku nebo jeho potvrzení (konfirmaci) a byly určeny srbským klášterům, nalezneme zmínky o středověkých řemeslnících (*majstore*), jako byli kováři, sedláři, ševci, tesaři, jir-

Rozkvět srbské kultury ve 13. a 14. století

Stříbrná mince Štěpána Dušana, 14. století

cháři, hrnčíři, zedníci a zlatníci. Listiny z 14. století se zmiňují dokonce o specializovaných osadách kovářů, zedníků a zlatníků. Společenské postavení srbských středověkých řemeslníků bylo podobné postavení „meropsů“; vedle řemesla se zabývali také zemědělstvím a jejich povinností bylo robotovat, tj. provádět různé zemědělské práce (orat, kosit aj.) na pozemcích, které vlastnil jejich světský nebo církevní pán.

Mohutný rozkvět a růst zaznamenala ve 13. a 14. století těžba drahých a barevných kovů. Ovládli ji němečtí kolonisté, nazývaní „Sasové“, kteří měli vlastní zákony (německé horní právo, soud). Těžbu řídili němečtí

prospektoři a rudy dobývali němečtí horníci. Prudký rozvoj zaznamenala ve 13. století zejména těžba stříbra, které bylo hlavní surovinou pro ražbu zavádných domácích mincí. Místa těžby rud se stávala přirozenými centry. V jejich okolí vznikala nová horní města (Srebrenica, Rudnik, Novo Brdo), jejichž označení stejně jako další geografické názvy pohoří, hor a jezer (Rudnik, Zlatar, Zlatibor, Zlatarsko jezero) a vsí (Rudnica, Banjska, Jošanička Banja) dávají tušit, jaká činnost se v centrální oblasti Rašky provozovala.

S rozvojem zemědělství, řemesel a těžby vzácných kovů se rozvíjel také srbský obchod, který kvetl jak v nově vznikajících horních městech, tak především ve starých římských centrech na zetském pobřeží. Ta postupně ztrácela svůj románský charakter a ve stále větší míře podléhala slavizaci. Centry obchodu na Jaderském pobřeží se stala města Kotor, Budva, Bar a Ulcinj, která měla svá vlastní městská statuta, zvláštní správní orgány a samostatný soud. Vedle obyvatel těchto měst se obchodu věnovali zejména Dubrovničané, kteří měli v srbských městech na pobřeží své kolonie, žili ve svých čtvrtích a spravovali se podle svých vlastních zákonů. Na tržiště přiváželi kupci z Orientu vzácné koření a cizí, exotické ovoce, luxusní voňavky a kosmetické zboží, drahé vonné oleje, hedvábné, ručně vyšíváné a zlatem protkávané tkaniny, skvostné šperky z vzácných a drahocenných materiálů, nábytek bizarních tvarů z ebenového dřeva a další nádherné výrobky ze santalu a slonoviny, které zpříjemňovaly každodenní život majetným vrstvám obyvatelstva. Ve starších dobách je směňovaly za domácí zboží, zemědělské a lesní produkty (kůže, med), později za atraktivní suroviny stříbro, měď a olovo. Přejít od naturální renty k peněžnímu hospodářství a rozšiřování obchodu si vyžádaly zavedení domácí mince. S tím souvisel také vznik a rozvoj srbského mincovnictví. Zpočátku byly v srbských zemích používány k platbě mince byzantské a italské. První domácí mince se razily snad již za Štěpána Prvověnčaného. První mincovny byly zřizovány v lokalitách nedaleko dolů.

I v době největšího mocenského rozvoje Srbska patřily k nejoblíbenějším literárním žánrům biografie. Kvetla hagiografická tvorba, jejíž základy položili svou literární činností na počátku 13. století Štěpán Prvověnčaný a jeho bratr Sáva. Na jejich biograficko-hagiografické práce navázali jejich následovníci. Patřil k nim Sávův žák, athoský mnich Domentijan (kolem 1210–1264), později představený srbského Chilendarského kláštera, který sestavil podle dochovaných rukopisů buď v letech 1242–1243, nebo 1253–1254 biografii sv. Sávy, která dostala název *Život svatého Sávy (Život svetog Save)*. V letech 1263–1264 napsal tentýž autor vyprávění s názvem *Život svatého Symeona (Život svetog Symeona)*, ve kterém pojednává o životě Sávova otce Štěpána Nemanji. Obě hagiografická díla, která napsal Domentijan na objednávku vnuka Štěpána Nemanji, krále Štěpána Uroše I., se vyznačují jednotným a vytríbeným hagiografickým stylem s řadou biblických citátů, paralel, symboliky a rétoriky.

Na dvoře Štěpána Uroše III. Dečanského působil jako osobní panovníkův duchovní Teodosije (kolem 1246–kolem 1328), který byl původně athoským mnichem a poté představeným jednoho z athoských klášterů. Byl zdatným opisovačem rukopisů a v literatuře je často ztotožňován s tzv. Teodorem Gramatikem. V letech 1290–1292 sepsal *Pochvalné slovo o Symeonu Nemanjovi a sv. Sávovi (Pohvala Symeonu Nemanji a Savi)* a roku 1292 biografický *Život svatého Sávy (Život svetog Save)*. Je také autorem několika liturgických poem – kánonů. V jeho tvorbě vyznačující se zralým dramatickým stylem zaznívá také národní srbská nota, projevuje se srbské národní citění.

V Chilendarském klášteře na Svaté hoře žil a pracoval igumen Danilo Stariji (1270–1337). Vyrůstal na dvoře srbského krále Milutina, získal dobré vzdělání a byl obratným diplomatem. Často vystupoval jako zprostředkovatel v dynastických sporech Milutina s bratrem Dragutinem. V letech 1323–1337 stál jako Danilo II. v čele srbského arcibiskupství. Jeho působení na Athosu přispělo k propojení srbské a byzantské kultury. Jako pokračovatel Domentijanova díla napsal životopisy srbských králů a arcibiskupů. Seepsal biografie Štěpána Dragutina (po 1316), Štěpána Uroše II. Milutina (1332), jejich otce Štěpána Uroše I. a matky, královny Heleny pocházející z Francie z rodu Anjou. Ze srbských arcibiskupů věnoval mj. pozornost životu Sávova nástupce, arcibiskupa Arsenija I. Patrně některý z Danilových žáků sestavil biografie do uceleného sborníku – *Životy srbských králů a arcibiskupů (Zbornik biografija kraljeva i arhiepiskopa srpskih, 1337–1340)*, který je znám také pod názvem *Carostevnik* nebo *Rodoslov*. Sborník byl následně obohacen o některé další životy – například krále Štěpána Uroše III. Dečanského, cara Štěpána Dušana nebo arcibiskupa Daniela II. Srbský arcibiskup Danilo II. sepsal také liturgické hymny – služby, věnované srbským arcibiskupům Arsenijovi I. a Jevstatijovi I. Koncem 14. století popsal život a činy krále Milutina srbský patriarcha Danilo III. v oslavné biografii *Milutinovo kratke žitije*.

Úspěšná zahraniční politika srbského státu vůči Byzanci a Bulharsku a jeho ohromný územní a mocenský rozvoj koncem 13. a v první polovině 14. století příznivě ovlivnily nejen rozkvět literární činnosti, ale dodaly také nové impulsy

Kláster Lesnovo, kostel sv. Archandělů, 1341

rozvoji srbské architektury a umění. Inspirační zdroje přicházely zejména z byzantských tradic. Jejich působení ovlivnilo vznik nového vardarsko-byzantského stylu, který se teritoriálně dělil na tři skupiny: kosovsko-metochijskou, makedonskou, mimosrbskou. Nejvýznamnější skupinou, která se etablovala na srbském území, byla tzv. kosovsko-metochijská škola.

K typickým stavbám vardarsko-byzantského stylu v prostředí kosovsko-metochijské školy patřily chrámy s půdorysem vepsaného kříže, nad nímž se tyčila jedna nebo pět kupolí. Kupole srbských chrámů byzantského typu jsou osmiboké, oltářní apsidy

trojboké; v makedonské oblasti bývají oltářní apsidy pětihřanné. Nad chrámovými vraty ozdobenými kamenným ostěním bývá v nice umístěna freska. V její kamenné obrubě si můžeme často přečíst jméno zakladatele chrámu (*ktitor*). Fasády byly vyzdobeny střídáním různobarevných vrstev kamene-opuky, cihel a malty. Červené cihly kladené vertikálně nebo horizontálně v jedné i více vrstvách tvořily působivý kontrast s nažloutlým kamenem a bílou štukou a dodávaly stavbám kosovsko-metochijské školy typický kolorit. K stavbám vardarsko-byzantského stylu s jednou kupolí nad křížovým půdorysem patřil chrám sv. Bohorodičky Hodigitrie v Peći (1324–1327), kostel sv. Archandělů v Lesnovu (1341), chrám Uvedení Bohorodičky v Kučevišti (1348) a chrám sv. Demetria v Markově klášteře (1371). Z pětikupolových chrámů s půdorysem kříže je třeba připomenout přestavbu chrámu sv. Bohorodičky Ljevišské (1307), kterou nařídil srbský král Milutin, chrám sv. Jiří (Georgia) postavený ve Starém Nagořičinu (1313) nebo chrám Zvěstování v klášteře Gračanica (1315–1321). Podobný charakter mají také jednokupolové stavby jako „královský chrám“ sv. Joakima a sv. Anny ve Studenici (1314), jehož stavba je spojena s Milutinovým jménem, chrám sv. Demetria v Peći (1321–1327) nebo sv. Spasa v Prizrenu (14. století). Také klášter Matejić, *zadužbina* cara Uroše a jeho matky Heleny ze šedesátých let 14. století, který byl postaven ve Skopské Černé hoře, patří k církevním stavbám vardarsko-byzantského typu.

5 NÁSTUP OSMANŮ A ÚPADEK SRBSKÉHO STŘEDOVĚKÉHO STÁTU

Osmani

Arménský Mantzikert (1071) a kappadocký Myriokefalon (1176) byla místa dvou katastrofálních porážek byzantských armád od vojsk Seldžuckých Turků. Hordy dobyvatelů po nich zaplavily byzantské maloasijské provincie a natrvalo se v nich usadily. Jejich centrem se stala Konya (byzantské Ikonion). Porážky Byzance a invaze Seldžuků měly pro byzantskou říši dalekosáhlé následky: byzantské panství v Malé Asii bylo otřeseno a destabilizováno, pozice říše v tomto regionu se ukázaly jako velmi vratké a okupace byzantských území Seldžuky usnadnila v následujících staletích pronikání dalších tureckých nájezdníků – Osmanů. Současně s pronikáním seldžuckých a osmanských Turků se vynořila staronová myšlenka boje motivovaného islámským náboženstvím – *džihádu*.

Turecký kmen Osmanů začal do maloasijských oblastí, obsazených kdysi Seldžuckými Turky, pronikat koncem 13. století. Svůj název osmanští Turci odvozovali od jména svého „praotce“ Osmana I. (1288–1326). osmanští Turci původně sídlili ve Střední Asii, odkud pod tlakem mongolských hord začali pronikat na západ. Tehdy nikdo ani zdaleka netušil, jak nedozírné budou následky jejich pohybu a co vyvolá jejich expanze nejen na Blízkém Východě, ale i v Evropě.

Turecký vládce Osman založil v maloasijské Bithýnii, v kraji v okolí hory Olymp, malý emirát, který sloužil jako turecká základna pro další výboje na území byzantské říše. Osmanovým nástupcem se stal jeho syn Orchan (1326–1362), který rozdělil ovládaná území, jak bylo u tureckých kmenů běžné, svým synům Sulejmanovi a Muradovi. Jak napsal byzantský kronikář Laonikos Chalkokondyles ve své *Apodeixis historion* (česky vyšlo jako *Poslední zápas Byzance*), sídlem Orchanova „vznešeného dvora“ se stala v roce 1326 Brussa (Bursa) v Malé Asii. Jeho expanzivní politika směřovala dále na Západ. Díky úspěšným bojům, které vedl s Byzancí, se Orchanovi podařilo postupně vytlačit Byzantince z maloasijského území. Další expanze osmanských Turků již byla zaměřena na evropskou pevninu a stala se pro budoucí osud Evropy vážnou hrozbou. Jak zaznamenal kronikář Chalkokondyles, byli Turci ve svém boji posilováni myšlenkou, že „Evropa je krásná země a že ji dobudou velmi lehce“. Orchanova vojska, vedená jeho synem Sulejmanem, poměrně snadno dobyla město Kallipolis na evropském břehu průlivu Dardanely (1354), jehož hradby se předtím při zemětřesení zřítily. Turecký vládce tak získal novou základnu pro pronikání do vnitrozemí Balkánského poloostrova. V roce 1359 zaútočila

DĚJINY SRBSKA

JAN PELIKÁN, LUBOMÍRA HAVLÍKOVÁ
TOMÁŠ CHROBÁK, JAN RYCHLÍK
MIROSLAV TEJCHMAN
ONDŘEJ VOJTĚCHOVSKÝ

NAKLADATELSTVÍ
LIDOVÉ NOVINY